

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
кафедра соціальної педагогіки та корекційної освіти

«До захисту допускаю»

Завідувач кафедри соціальної педагогіки
та корекційної освіти

доктор педагогічних наук, професор

_____ Тетяна ЛОГВИНЕНКО

«_____» _____ 2025 р.

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ПІД
ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ**

Спеціальність 231 Соціальна робота

галузі знань 23 Соціальна робота

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації – «Магістр з соціальної роботи за спеціалізацією
соціальна педагогіка»

Автор роботи Іван БУРИЙ _____

підпис

**Науковий керівник кандидат педагогічних наук,
доцент Леся СМЕРЕЧАК** _____

підпис

Дрогобич, 2025

Захист кваліфікаційної магістерської роботи

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Оцінка за стобальною шкалою: _____

Оцінка за національною чотирибальною шкалою: _____

Коротка мотивація захисту:

_____	Голова ЕК _____	_____
Дата	підпис	прізвище, ім'я

Секретар ЕК _____	_____
підпис	прізвище, ім'я

АНОТАЦІЯ

У роботі систематизовано нормативно-правову базу України, проаналізовано міжнародний досвід підтримки дітей у кризових умовах та висвітлено вікові особливості проживання травматичного досвіду; розроблено критерії, рівні та показники соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів дітей у групі та середовищі. Здійснено огляд сучасних підходів та методів соціально-педагогічної роботи, які лягли в основу експериментальної програми. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність комплексної програми соціально-педагогічної підтримки, спрямованої на відновлення соціально-адаптивних функцій та психоемоційної стійкості дітей в умовах воєнного стану.

Ключові слова: соціально-педагогічна робота, воєнний стан, діти, соціально-педагогічна підтримка, травматичний досвід, адаптація, арт-терапія, ігротерапія.

ABSTRACT

The paper systematizes Ukraine's regulatory framework, analyzes international experience in supporting children in crisis situations, and highlights the age-related characteristics of children's traumatic experience during wartime. Criteria, levels and indicators of socially adaptive functions and behavioral manifestations of children in the group and environment have been developed. A review of current approaches and methods of socio-pedagogical work, which formed the basis of the experimental program, is provided. The effectiveness of a comprehensive socio-pedagogical support program, aimed at restoring social adaptation functions and psycho-emotional resilience in children under martial law, is theoretically substantiated and experimentally verified.

Key words: *socio-pedagogical work, martial law, children, socio-pedagogical support, traumatic experience, adaptation, art therapy, play therapy.*

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ : ПРАВОВИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ	
1.1. Нормативно-правова база України щодо захисту дітей.....	8
1.2. Міжнародний досвід соціально-педагогічної підтримки дітей.....	13
1.3. Вікові особливості проживання травматичного досвіду дітьми в період війни.....	19
1.4. Сучасні підходи та методи соціально-педагогічної роботи з дітьми.....	22
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА ТА РЕЗУЛЬТАТИ ВПРОВАДЖЕННЯ	
2.1. Організація й методика дослідження.....	31
2.2. У провадження комплексної програми соціально-педагогічної підтримки «Оберіг».....	42
2.3. Результати експерименту.....	48
Висновки до другого розділу.....	54
ВИСНОВКИ ЗАГАЛЬНІ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57
ДОДАТКИ	62

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні умови воєнного стану в Україні, спричинені повномасштабною агресією з боку російської федерації, докорінно змінюють не лише глобальний геополітичний ландшафт, а й повсякденне життя українських сімей – особливо дітей та молоді. Війна проникає в освітнє середовище, впливає на родинні взаємини та психоемоційний стан, залишаючи глибокі сліди у свідомості, поведінці та системі цінностей неповнолітніх громадян [45].

В умовах триваючої військової агресії росії українці змушені мобілізувати значні внутрішні ресурси для збереження фізичної та психологічної стійкості. Зростаюче напруження бойових дій виснажує адаптаційні можливості населення, торкаючись як дорослих, так і дітей. Відтак, соціально-педагогічна підтримка дітей є надзвичайно актуальним завданням сьогодення.

Соціально-педагогічна робота з дітьми у кризових умовах набуває особливого значення в умовах воєнного стану. Дитина є найбільш вразливою соціальною групою, яка потребує не лише фізичного захисту, а й комплексної психолого-педагогічної підтримки. Тривале перебування в умовах небезпеки призводить до зниження навчальної мотивації, підвищеної тривожності, страхів, агресивності, а відтак – до порушення соціальних зв'язків. У цьому контексті актуальним стає пошук ефективних форм і методів соціально-педагогічної роботи, які сприятимуть адаптації дітей, відновленню їхнього психоемоційного стану та формуванню відчуття безпеки.

В умовах воєнного стану проблема створення підтримувального освітнього простору набуває особливої актуальності, зважаючи на значні дезадаптаційні труднощі, що виникають у дітей, батьків та педагогічного колективу. Успішне подолання цих викликів вимагає системної консолідації зусиль усіх учасників освітнього процесу для мобілізації та посилення індивідуальних ресурсів, що зумовлює важливість подальшого наукового вивчення та практичного вирішення окресленої проблеми.

Потреба в соціально-педагогічній підтримці в умовах воєнного стану поширюється на всіх учасників освітнього процесу, що прямо вказує на нагальну необхідність розроблення ефективних форм і методів соціально-педагогічної роботи дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, нормативно-правових документів свідчить про те, що проблема соціально-педагогічної роботи з дітьми в умовах воєнного стану є актуальною та набула особливого статусу в сфері соціального захисту. Наукові розвідки В.Дереш [9], О.Семененко [38], Л.Семененко [38], С.Сисоєвої, О.Литовченко та Т.Куниці є вагомим внеском у розробку таких стійких інструментів соціальної адаптації особистості в умовах війни. [39]. Особливості психосоціальної підтримки та супроводу дорослих і дітей у кризових ситуаціях висвітлюють Т.Браніцька, Л.Матохнюк, О.Шпортун [34], Т.Алексєєнко, Д.Бибик, Л.Гончар, Т.Куниця [1].

Незважаючи на активну розробку теоретичних засад та нормативно-правового поля роботи з дітьми під час дії воєнного стану є недостатність структурованих, експериментально перевірених програм соціально-педагогічної підтримки, здатних швидко та ефективно підвищити рівень соціальної адаптованості дітей. Власне сказане вище й зумовлює актуальність та доцільність вибору теми магістерської роботи **«Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми під час дії воєнного стану»**.

Об'єкт дослідження – соціально-педагогічна робота з дітьми в умовах воєнного стану.

Предмет дослідження – процес соціально-педагогічної підтримки дітей під час дії воєнного стану.

Мета дослідження – визначити, обґрунтувати та експериментально перевірити ефективні форми і методи соціально-педагогічної роботи з дітьми в умовах воєнного стану.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати сучасні підходи до сутності соціально-педагогічної роботи з дітьми.

2. Визначити психологічні особливості розвитку дитини в умовах стресу та небезпеки.
3. Розробити критерії та показники соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів дітей у групі та середовищі
4. Укласти комплексну програму соціально-педагогічної підтримки «Оберіг» та здійснити перевірку її ефективності.

Методи дослідження. теоретичні: аналіз, порівняння, узагальнення наукових джерел; емпіричні: анкетування, спостереження, бесіда; статистичні: кількісна та якісна обробка результатів для представлення результатів експерименту.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні специфіки соціально-педагогічної роботи з дітьми в умовах воєнного стану з урахуванням сучасних технологій соціально-педагогічної діяльності. Набула подальшого розвитку ідея виокремлення соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі дітей (когнітивно-інструментального, емоційно-регулятивного та соціально-практичного), а також експериментального обґрунтування ефективності програми, заснованої на цих критеріях.

Практичне значення полягає у розробці програми соціально-педагогічної підтримки дітей «Оберіг» та можливості використання результатів дослідження в роботі соціальних педагогів/соціальних працівників освітніх закладів та центрів соціальних служб.

Апробація результатів магістерської роботи: основні положення, висновки й результати дослідження було обговорено на засіданні проблемної групи з соціальної педагогіки.

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків

РОЗДІЛ 1.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ : ПРАВОВИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ

1.1. Нормативно-правова база України щодо захисту дітей

Унаслідок військової агресії в Україні права дітей зазнали значного порушення, що позначилося на їхньому фізичному та психологічному стані. Війна прямо вплинула на забезпечення таких прав, як право на безпечне життя, здоров'я, розвиток, освіту, житло та відпочинок. З огляду на ці безпрецедентні виклики, критично важливо посилити механізми захисту. Незважаючи на існування національних правових норм (базованих за Конституцією) та міжнародних зобов'язань (зокрема, Конвенції ООН про права дитини, що визначає «виживання і розвиток» як головних), ці декларативні норми мають бути перетворені на ефективні інструменти захисту. Таким чином, питання захисту прав та інтересів дитини сьогодні є найактуальнішим і вимагає переосмислення у світлі воєнних реалій.

Військова агресія РФ спровокувала масштабне переміщення населення України: сотні тисяч дітей разом із сім'ями були змушені покинути свої домівки, виїхавши як в інші регіони країни, так і за кордон.

Згідно зі Щорічною доповіддю Уповноваженого ВРУ з прав людини за 2022 рік, загалом понад 7 мільйонів українців виїхали за кордон (понад 3,3 мільйона з них отримали тимчасовий захист у країнах ЄС). Водночас близько 8 мільйонів осіб набули статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Особливо постраждали діти: майже 70% українських дітей були змушені залишити свої домівки. Війна також призвела до розлучення сімей, коли батьки стали на захист країни або через воєнний стан не змогли виїхати разом із дітьми [45].

З огляду на сучасні реалії, сфера захисту прав та інтересів дітей зіткнулася зі значною кількістю проблем. До них належать, зокрема: недостатнє фінансування,

відсутність узгодженої співпраці між суб'єктами, часткова втрата професійних кадрів та недостатній досвід щодо роботи з дітьми, які перебувають за межами країни.

Чинне законодавство про охорону дитинства ставить за завдання розширити соціально-правові гарантії, забезпечити всебічний розвиток молодого покоління та сформувати інститути для захисту прав та інтересів дітей в Україні. Кожна дитина на території України потребує невідкладного вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням безпеки, належними житловими умовами, а також доступом до медицини та освітніх послуг.

Забезпечення соціально-педагогічної підтримки дітей у кризових умовах спирається на нормативно-правову базу, яка регламентує захист прав дитини, організацію освіти та соціальних послуг.

Таблиця 1.1.

Нормативно-правова база України щодо захисту дітей

№ з/п	Назва нормативного акта	Основні положення	Значення для дітей у воєнний час
1	Конституція України (1996)	Ст. 52 – захист дітей державою; Ст. 53 – право на освіту	Гарантує базові права дитини навіть у кризових умовах
2	Закон «Про правовий режим воєнного стану» (2015, зі змінами) (редакція від 14.05.2025 р.)	Визначає особливості роботи держустанов у період війни, можливі обмеження прав	Створює юридичну рамку для роботи шкіл, дитсадків і соцслужб
3	Закон «Про охорону дитинства» (2001)	Ст. 11 – обов'язок держави захищати дітей у складних умовах; Ст.	Дає додаткові гарантії дітям-сиротам, ВПО та постраждалим

	(редакція від 06.07.2025 р.)	30 – права дітей, постраждалих від війни	
4	Закон «Про освіту» (2017) (редакція від 31.10.2025 р.)	Доступність освіти; дистанційне й змішане навчання	Забезпечує безперервність навчання навіть під час евакуації
5	Закон «Про соціальні послуги» (2019) (редакція від 27.09.2025 р.)	Соціальні послуги дітям у складних життєвих обставинах, психологічна допомога	Легалізує діяльність соціальних педагогів і кризових центрів
6	Постанова КМУ № 268 (05.04.2017) (редакція від 03.09.2025 р.)	Порядок надання статусу «дитини, постраждалої внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів»	Дозволяє офіційно ідентифікувати таких дітей і надавати пільги
7	Накази МОН (2022–2024)	Алгоритми психосоціальної підтримки учнів, робота психологічних служб	Забезпечують єдиний стандарт дій педагогів та психологів

Правова база України щодо захисту дітей є комплексною і ґрунтується на поєднанні національного та міжнародного законодавства. Вона забезпечує умови для соціально-педагогічної підтримки дітей, особливо у період воєнного стану, коли виникає потреба в додаткових механізмах захисту та допомоги.

Так, Закон України «Про охорону дитинства» визначає цю сферу як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має вирішальне значення для національної безпеки та ефективності державної політики. Основна мета закону – забезпечення реалізації прав дитини на життя, здоров'я, освіту, соціальний захист, розвиток та виховання у сімейному оточенні, ґрунтуючись на принципі найкращих інтересів дитини [13].

Статті 30-32 Закону України «Про охорону дитинства» окреслюють зобов'язання держави щодо дітей, які перебувають у зоні воєнних дій або збройних конфліктів, які включають:

- Возз'єднання сімей: вжиття заходів для повернення дітей до родини.
- Запобігання переміщенню: запобігання незаконному переміщенню, організація розшуку та повернення незаконно вивезених дітей в Україну.
- Соціальне забезпечення: надання дітям допомоги та підтримки відповідно до їхнього віку, сприяння реалізації їхніх прав (на освіту, медичну допомогу та соціальні послуги).
- Евакуація та представництво: відселення дітей з небезпечних зон у супроводі батьків/законних представників та забезпечення законного представництва під час евакуаційних заходів.
- Забезпечення умов для медичної, психологічної та педагогічної реабілітації, а також соціальної реінтеграції дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів.
- Організація влаштування дітей-біженців, дітей, які потребують додаткового чи тимчасового захисту, а також дітей, розлучених із сім'ями, до відповідних дитячих закладів або сімейних форм виховання [13].

Права дітей-ВПО деталізовані у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який гарантує дотримання їхніх прав, свобод та законних інтересів. Закон закріплює такі основні права для дітей-ВПО:

- Захист від примусу: право на захист від примусового переміщення або повернення.
- Офіційний статус: право на облік, отримання документів, що посвідчують особу та підтверджують статус ВПО.
- Соціальні гарантії: право на соціальний захист, забезпечення допоміжними засобами реабілітації та безкоштовне харчування під час навчання.
- Базові права: право на єдність родини та заборона дискримінації [12].

Аналіз нормативно-правових актів України [12; 13; 14] свідчить про наявність чітко сформованої законодавчої бази для забезпечення прав та підтримки дітей у

період воєнного стану. Конституційні гарантії, спеціальні закони та урядові постанови створюють необхідні умови для захисту дітей, організації освітнього процесу, надання соціальних та психологічних послуг. Особливу роль відіграють механізми дистанційної освіти, присвоєння статусу постраждалої дитини та діяльність соціальних служб.

Національне законодавство – важливий елемент захисту прав дітей у збройних конфліктах. Воно включає загальні НПА/нормативно-правові акти (про воєнний стан та захист цивільних) та спеціалізовані акти, присвячені захисту прав дитини в умовах воєнного стану.

Разом із цим, ефективність реалізації законодавчих норм на практиці залежить від забезпечення ресурсами, кадрового потенціалу та міжвідомчої координації на місцевому рівні. Тому важливим є постійний моніторинг впровадження нормативних положень та адаптація соціально-педагогічних стратегій відповідно до викликів часу.

Резюмуючи сказане вище, доходимо висновку, що ефективна соціально-педагогічна підтримка дітей базується на таких принципах: створення безпечного простору для дітей; поєднання освітньої, психологічної та соціальної роботи; залучення громади та сім'ї до процесу підтримки; підготовка кадрів (соціальних педагогів/ соціальних працівників, учителів, волонтерів); інтеграція культурних та ігрових методів у процес реабілітації.

Забезпечення прав дитини під час війни вимагає комплексного підходу, що передбачає обов'язкове використання як національних правових норм, так і міжнародних актів, які слугують фундаментальною основою для захисту.

У наступному параграфі нашої магістерської роботи розглянемо міжнародний досвід соціально-педагогічної підтримки дітей

1.2. Міжнародний досвід соціально-педагогічної підтримки дітей

На міжнародному рівні розроблено спеціалізовані стандарти й норми захисту дітей в умовах збройного конфлікту, які враховують їхні потреби в розвитку та вразливість. До основних міжнародно-правових документів у цій сфері належать:

- Конвенція ООН про права дитини (1989) та її Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000).
- Гуманітарне право: Женевські конвенції про захист жертв війни (1949) та Додаткові протоколи до них (1977, 2005).
- Конвенція МОП №182 про ліквідацію найгірших форм дитячої праці (1999).
- Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002), який кваліфікує злочини проти дітей.
- Відповідні Резолюції Ради Безпеки ООН.

До прикладу, Декларація про захист жінок і дітей в особливих обставинах і під час збройних конфліктів має виняткове значення для захисту прав дитини в умовах війни. Її мета – гарантувати права цивільного населення та посилити захист найбільш вразливих груп (жінок і дітей) у надзвичайних ситуаціях. Декларація слугує інструментом міжнародного тиску, закликаючи держави, що беруть участь у конфліктах, забезпечувати безпеку дітей і утримуватися від дій, що загрожують їхньому життю та добробуту. Крім того, вона підтримує та зміцнює норми Женевських конвенцій і протоколів, надаючи орієнтири для розробки національних заходів захисту прав дітей у конфліктах [8].

Резолюція Ради Безпеки ООН № S/RES/1261 від 25.08.1999 р. засуджує вербування і використання дітей у збройних конфліктах. Вона закликає всі сторони конфлікту гарантувати захист дітей від посягань на їхнє життя, сексуального насильства та будь-якої участі в бойових діях [35].

Резолюція Ради Безпеки ООН № S/RES/1379 від 20.11.2001 р. закликає всі держави припинити викрадення та використання дітей у збройних конфліктах. Крім того, вона запроваджує офіційний механізм моніторингу та звітності для відстеження таких порушень[36].

Вивчення міжнародного досвіду є важливим для розуміння того, як у різних країнах організовують соціально-педагогічну роботу з дітьми в умовах криз та збройних конфліктів. Багато міжнародних організацій, зокрема UNICEF, WHO, Save the Children, International Red Cross, розробили комплексні програми психосоціальної підтримки, які успішно застосовуються в різних регіонах світу.

Зупинимося більш детально на характеристиці діяльності UNICEF, реалізує програми психосоціальної підтримки дітей у країнах, де відбуваються військові конфлікти чи гуманітарні кризи. Основними напрямками діяльності UNICEF є:

- створення дитячих «safe spaces» (безпечних просторів), де діти можуть навчатися, грати та спілкуватися у захищеному середовищі;
- упровадження програм психологічної допомоги через гру (*play-based learning*), які допомагають дітям відновлювати навички як спілкування, так і навчання;
- навчання вчителів і соціальних педагогів/соціальних працівників методам кризового консультування [48; 49].

Війна в Україні, яка різко загострилася 24 лютого 2022 року, спричинила масштабну гуманітарну кризу, що особливо сильно позначилася на дітях. Посилення збройного конфлікту призвело до численних жертв серед цивільного населення, масового вимушеного переселення людей та значного знищення об'єктів критично важливої інфраструктури – шкіл, ЗДО (закладів дошкільної освіти), медичних закладів – які відіграють визначальну роль у забезпеченні добробуту дітей та молоді.

За даними Управління ООН з координації гуманітарних питань (ОСНА, 2022), на кінець 2022 року близько 17,7 мільйона людей, серед яких 3,4 мільйона – діти, перебували в нагальній потребі гуманітарної допомоги та захисту [43].

У вересні 2023 року UNICEF розпочав в Україні дослідження, метою якого було зібрати та проаналізувати як кількісні, так і якісні дані. Методологія включала телефонні опитування та фокус-групові обговорення для того, щоб максимально адаптувати програми UNICEF до реальних та найактуальніших

потреб українських дітей і родин у різних регіонах – на Заході, у Центрі, в Києві, а також у прифронтових і деокупованих зонах [49].

Так, за даними опитування UNICEF, у фокус-групах, проведених у Західному регіоні, батьки зазначили, що більшість дітей (87%) навчаються повністю офлайн. Хоча респонденти відкриті до змішаних форматів навчання, вони підкреслюють важливість підтримки соціального та інтелектуального розвитку своїх дітей. На сьогодні 60% дітей залучені до гібридного навчання, тоді як 30% здобувають освіту виключно онлайн [49].

Батьки висловлюють стурбованість щодо ефективності гібридної моделі освіти, акцентуючи на необхідності забезпечення умов для соціально-емоційного розвитку дітей. Вони вважають важливим створення простору та можливостей для спілкування з однолітками, що сприятиме емоційній рівновазі та соціальній адаптації школярів [48].

Помітною є регіональна різниця у доступі до форматів навчання: понад половина дітей віком 6–17 років, які мешкають поблизу лінії фронту, навчаються виключно онлайн (53%), у той час як у західних регіонах понад 87% учнів відвідують заняття в очному форматі [48].

Коментарі батьків свідчать про зростаючу потребу дітей у соціальній та емоційній взаємодії з ровесниками, яка посилюється через постійне відчуття небезпеки та тривоги за власну безпеку.

Результати дослідження підтвердили наявність суттєвих бар'єрів в українській освітній системі: четверо з десяти учнів зіштовхуються з труднощами у доступі до навчання через відсутність належних умов. Однією з головних проблем є переповнені класи та навчання у дві зміни, що стало необхідністю через нестачу місць у бомбосховищах, і порушує звичний хід освітнього процесу.

Окрім іншого, за наявними даними, 40% опитаних батьків дітей віком від 3 до 17 років повідомили, що їхні діти не можуть відвідувати школу або дитячий садок. Причина криється у непридатному для використання стані багатьох освітніх установ. Це підкреслює потребу в терміновому вирішенні

інфраструктурних проблем, аби гарантувати безперервний доступ до освіти для всіх дітей в Україні [49].

Особливо гостро ситуація проявляється у прифронтових регіонах, де вплив війни відчувається найсильніше. Тут половина дітей шкільного віку позбавлена можливості навчатися через критичну нестачу навчальних приміщень. Наймолодші діти також постраждали: 43% малюків до 5 років не мають змоги відвідувати дошкільні заклади. Відсутність безпечних приміщень, зокрема укриттів та відповідної інфраструктури, серйозно перешкоджає не лише доступу до освіти, а й повноцінному соціальному та емоційному розвитку дітей [30].

Результати опитування в різних регіонах України свідчать, що війна й надалі негативно впливає на здоров'я дітей, зокрема на їхній психічний стан. Дев'ять відсотків батьків прямо пов'язують емоційні та психологічні труднощі своїх дітей з воєнними подіями – і ця тенденція простежується незалежно від регіону проживання. Серед основних проявів – різкі зміни настрою, дратівливість, а також ознаки пережитої травми [38].

Батьки, які самі перебувають у стресі через невизначеність, страх, безробіття та фінансові труднощі, помічають у своїх дітях зростання тривожності, нервозності і чутливості до зовнішніх подразників, зокрема гучних звуків. Також часто фіксуються проблеми зі сном. Ці симптоми свідчать про серйозні психологічні наслідки війни та потребують термінової фахової підтримки.

Опитування також виявило значні відмінності між регіонами щодо доступності послуг для дітей. У деяких областях батьки зазначають наявність певних заходів для дітей, але відчувають нестачу психологічної допомоги. У той час як у деокупованих регіонах гостро не вистачає і одного, і іншого.

Незалежно від регіону, більшість батьків наголошують на потребі у кваліфікованій психологічній підтримці для своїх дітей. Вони підкреслюють важливість створення умов, у яких діти могли б не лише відновлювати емоційний баланс, а й просто гратися, відчувати радість та повернути частину нормального дитинства.

Всесвітня організація охорони здоров'я розробила рекомендації з надання першої психологічної допомоги (Psychological First Aid, PFA). Ця методика застосовується в умовах надзвичайних ситуацій і передбачає: забезпечення базової безпеки; емоційну підтримку; інформування про доступні ресурси; направлення до фахівців у разі потреби.

Проект «Зміцнення системи охорони здоров'я та збереження життя» (HEAL) спрямований на відновлення доступу населення до первинної медичної допомоги. Він дозволяє людям повертатися до регулярних профілактичних оглядів, забезпечує ширший доступ до дитячої імунізації та покращує забезпечення ліками для пацієнтів із хронічними хворобами [47].

Окрім того, HEAL проводить навчання медичних працівників первинної ланки щодо надання психологічної допомоги та підтримки постраждалих від гендерно зумовленого насильства. Окрему увагу проект приділяє розширенню реабілітаційних послуг – напряду, який досі недостатньо розвинений у системі охорони здоров'я України [47].

PFA активно використовується в багатьох країнах, оскільки не потребує спеціальної психологічної освіти й може бути застосованим учителями чи/або соціальними педагогами після короткого тренінгу [25; 51].

У країнах Європейського Союзу соціально-педагогічна робота з дітьми в кризових умовах ґрунтується на принципах інклюзивної освіти та інтеграції. Зокрема, у Німеччині створені центри інтеграції дітей-біженців, де поєднується навчання, психологічна допомога та соціалізація; у Польщі активно застосовується практика шкільних психологічних кабінетів, які працюють у тісному контакті з батьками та соціальними службами; у Франції діє система «соціальних педагогів у школах», які координують роботу з дітьми з уразливих груп.

У країнах, що переживають тривалі військові конфлікти (Сирія, Ліван, Йорданія), особливого поширення набули програми неформальної освіти та психологічної допомоги через мистецтво. Діти залучаються до музичних гуртків,

театральних постановок, спортивних заходів, що допомагає зменшити рівень стресу й забезпечити відчуття нормальності життя.

Аналіз міжнародного досвіду (UNICEF, WHO, Save the Children, європейські та близькосхідні практики) показує, що соціально-педагогічна підтримка дітей у кризових умовах є багаторівневим процесом. Вона поєднує створення безпечних просторів, освітню та психологічну роботу, підготовку кадрів і активне залучення громади. Узагальнення дозволяє стверджувати, що найефективніші програми мають комплексний характер та орієнтовані на дитину, сім'ю й соціальне оточення [47; 48; 49; 50].

Міжнародно-правова система захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів ґрунтується на спеціальних стандартах і нормах, закладених у низці нормативних актів. Серед них – Конвенція ООН про права дитини та її Факультативний протокол щодо участі у конфліктах, а також Женевські конвенції з додатковими протоколами. Ці документи забороняють вербування дітей, забезпечують їхній захист від насильства та гарантують право на гуманітарну допомогу. Україна, адаптуючи національне законодавство на основі цих міжнародних норм (зокрема, розробивши Національний план дій для захисту дітей), посилює свій правовий механізм, що є надзвичайно важливим в умовах російсько-української війни.

Україна імплементує ці міжнародні положення у своє національне законодавство, розробляючи цільові інструменти (як-от Національний план дій) для ефективного посилення захисту в умовах військової агресії РФ.

Отже, знання міжнародних документів з прав дитини є так само важливим, як і національних норм, оскільки вони становлять основу правового захисту дитинства під час воєнного стану.

1.3. Вікові особливості проживання травматичного досвіду дітьми в період війни

Саме у період дитинства формується світогляд, соціальні та емоційні навички. У цей період дитина особливо вразлива до негативних впливів середовища. Кризові події, зокрема пов'язані з воєнним станом, створюють ситуацію підвищеного стресу, що значно впливає на психічний і соціальний розвиток дитини.

Травматичними вважаються події чи потрясіння, які критично порушують нормальну життєдіяльність індивіда, оскільки містять реальну загрозу існуванню (як особистому, так і близьких). Вони характеризуються несподіваністю, стрімкістю та тривалістю, викликаючи сильний страх за життя, жах і відчуття безсилля, і виходять за рамки типових людських переживань.

В умовах військових конфліктів психотравмувальні переживання дітей та дорослих можуть бути спричинені низкою чинників, зокрема:

- Пряма загроза життю: перебування в зоні бойових дій, під обстрілами, тривале перебування в укриттях.
- Фізичні наслідки: отримання травм або поранень, що становлять небезпеку для життя.
- Втрати: загибель або насильницька смерть близьких людей (свідчення смерті на власні очі).
- Розлука та ризик: участь членів родини у військових діях.
- Примусові дії: переживання насильства, погроз, а також полон (викрадення, утримання в заручниках).
- Примусове переміщення: вимушене переселення, руйнування житла або примусове виселення.
- Соціальні втрати: розлучення сім'ї та вимушене проживання її членів окремо; втрата зв'язку з близькими та постійний страх за їхню безпеку, а також за власну.
- Матеріальні втрати: раптова втрата майна, що призводить до злиденності; переживання холоду та голоду (або його загрози) [33, с. 16 – 17].

Наголосимо, що почасти діти, які пережили втрату близької людини (переважно батьків), часто намагаються осмислити подію, ставлячи собі питання «Чому?». Відповідь на це питання вони знаходять через концепцію «поганої людини», яка знаходить свій прояв у кількох моделях:

- Самозвинувачення: деякі діти беруть провину за втрату виключно на себе.
- Альтернативна модель (старший вік): діти можуть звинувачувати людину, що їх «залишила» (померлу), але готові пробачити їй провину задля її повернення.
- Звинувачення опікунів: третя група дітей не вважає винними ні себе, ні померлу особу, але переносить провину на дорослих, які ними тепер опікуються (вчителів, соціальних працівників, соціальних педагогів, прийомних батьків). Ці діти можуть вимагати, щоб їх «відпустили додому» [11; 16; 33].

Охарактеризуємо основні емоційні реакції дітей у кризових умовах.

Найхарактернішими для дітей у кризових умовах є: тривожність – страх за власне життя й безпеку близьких; депресивні прояви – апатія, зниження інтересу до ігор та навчання; агресивність – як захисна реакція на відчуття безсилля; регресивні реакції – повернення до поведінки, характерної для молодшого віку (нічні страхи, енурез, потреба у постійній присутності дорослого).

У молодшому шкільному віці (6–10 років) переважають страхи та тривожні реакції, які знаходять свій прояв у порушенні сну, плаксивості, залежності від дорослих. У підлітковому віці (11–16 років) частіше виникають агресивні прояви, замкнутість, відчуженість, протестні реакції.

Стрес негативно впливає на пам'ять, увагу та здатність до навчання, а відтак – це призводить до зниження пізнавальних процесів. Діти можуть відчувати значні труднощі у зосередженні, забувати досить просту інформацію, демонструвати зниження успішності. Це пояснюється насамперед перенапруженням нервової системи, яка спрямовує ресурси не на пізнання, а на «виживання».

У контексті нашого дослідження дуже важливим є зосередження уваги на особливостях формування соціальних відносин у кризових умовах, у яких змінюється і соціальна поведінка дітей. Вони почасти можуть: уникати контактів з однолітками; демонструвати надмірну прив'язаність до батьків чи/або, навпаки, – байдужість; виявляти недовіру до дорослих, а зокрема – вчителів чи соціальних педагогів/соціальних працівників [11].

Також у дітей почасти формується почуття провини («я винен у тому, що сталося») або ж відчуття безсилля, що значно знижує їхню самооцінку та впевненість у майбутньому.

Фахівці соціальної сфери мають також приділяти особливу увагу психосоматичним проявам. Так, дослідження психологів свідчать, що діти часто реагують на стрес власне фізичними симптомами: головним болем, болем у животі, швидкою втомлюваністю тощо. Це так звані «психосоматичні розлади», які є своєрідним «сигналом потреби» у психологічній та педагогічній підтримці.

Діти, які пережили травму, часто формують негативні переконання, що призводять до відчуження:

1. Втрата довіри до зовнішнього світу. Зазвичай це знаходить свій прояв у тому, що вони впевнені в не здатності близьких людей забезпечити безпеку («Важливі для мене люди не можуть мене захистити!»).
2. Втрата довіри до себе. Такий прояв відчуження відображається у сумнівах щодо власної здатності до безпеки, попри набуті знання чи вміння («Мої здібності не гарантують безпеки!») [16].

Ці переконання, своєю чергою, викликають соціальну ізоляцію: небажання підтримувати соціальні зв'язки (у родині, школі) та ігнорування власних потреб (турбота про здоров'я). Власне тому виникає необхідність соціально-педагогічної підтримки, яка має враховувати: вікові особливості; індивідуальні відмінності та роль сім'ї. Наголосимо, що саме батьки є головним джерелом відчуття безпеки, а тому соціальний педагог/соціальний працівник має працювати не лише з дитиною, а й з її оточенням [11].

1.4. Сучасні підходи та методи соціально-педагогічної роботи з дітьми

Соціально-педагогічна робота з дітьми в умовах воєнного стану потребує використання інноваційних і гнучких методів, які враховують як психологічні особливості дитини, так і соціальні обставини, у яких вона перебуває.

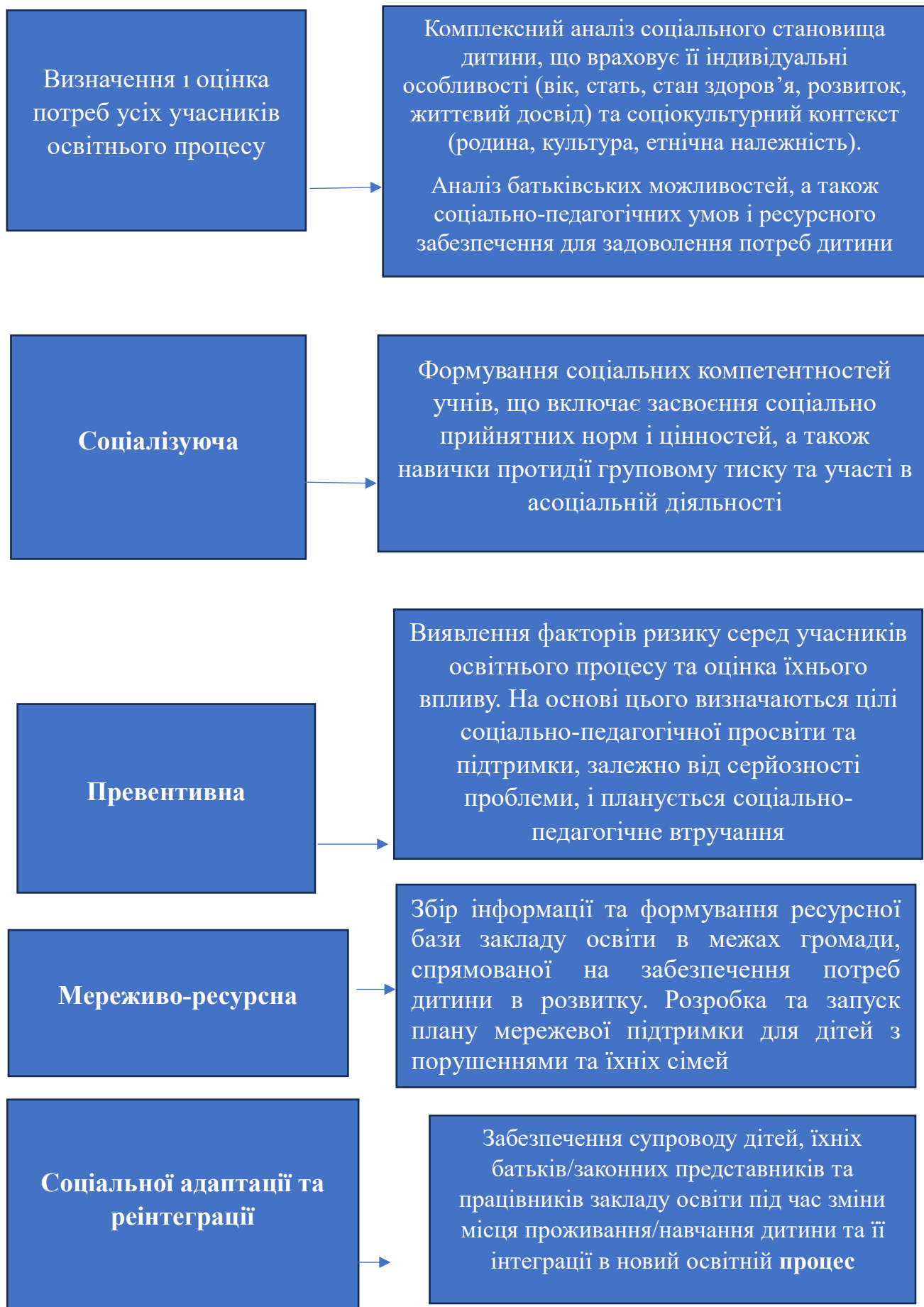
Нагадаємо, що основними завданнями щодо роботи шкільного соціального педагога в умовах воєнного стану є:

Рис. 1.1. Завдання шкільного соціального педагога в умовах воєнного стану

Зосередимо увагу на характеристиці основних функцій діяльності соціального педагога в умовах воєнного стану: визначення і оцінка потреб усіх учасників освітнього процесу; соціалізуюча; превентивна; мереживо-ресурсна; соціальної адаптації та реінтеграції; координації і моніторингу дотримання прав

дитини; соціально-педагогічної підтримки; зв'язку та посередництва; охоронно-захисна. Розглянемо їх більш детально.

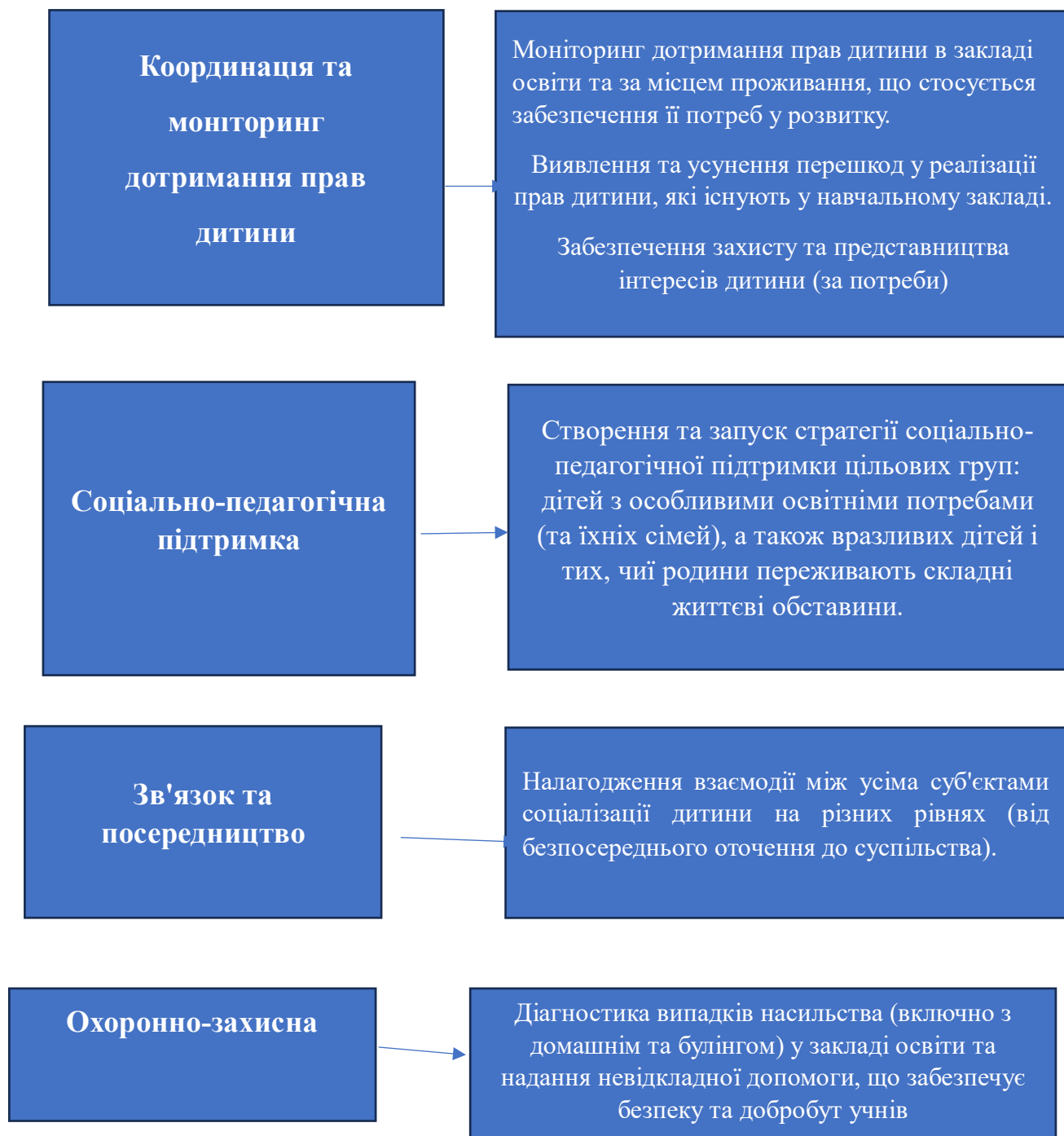

Рис. 1.2. Функції діяльності соціального педагога в умовах воєнного стану

Основні підходами при цьому є:

1. **Особистісно-орієнтований підхід.** Базується на визнанні унікальності кожної дитини, необхідності врахування її потреб, інтересів та можливостей. Соціальний педагог виступає не лише наставником, а й партнером, який допомагає дитині адаптуватися й розкрити власний потенціал.

2. Комплексний підхід. Передбачає взаємодію педагогів, психологів, медиків, представників соціальних служб та сім'ї. У кризових умовах лише міждисциплінарна співпраця може дати позитивний результат.

3. Системний підхід. Розглядає дитину у системі «сім'я – школа – громада – держава». Усі рівні мають взаємодіяти між собою, створюючи єдиний простір безпеки та підтримки.

4. Культурологічний підхід. Використання мистецтва, традицій та культурних практик у роботі з дітьми (пісня, казка, малюнок, театр), що сприяє не лише емоційній стабілізації, а й збереженню ідентичності [1; 2; 3].

Основними методами роботи є:

1). *Арт-терапія*. Один з найпоширеніших методів, який дає змогу дітям виражати свої почуття через малювання, ліплення, музику чи театралізовані ігри. Арт-терапія допомагає знизити рівень тривожності, подолати страхи, відновити почуття контролю.

У багатьох центрах підтримки дітей застосовуються групові заняття з арт-терапії, де діти створюють колективні малюнки «Мій дім мрії» або «Світ, у якому я хочу жити». Це дає можливість виразити емоції й поділитися ними з іншими.

Використання методу «щоденника емоцій» допомагає дітям відслідковувати свої почуття й краще розуміти себе [6].

2). *Ігротерапія*. Використання ігор як засобу адаптації та соціалізації. Через гру дитина відновлює контакт з однолітками, вчиться співпрацювати, розвиває навички вирішення конфліктів.

Психологічні ігри «Коло підтримки» використовуються для розвитку довіри між дітьми та педагогами [10].

Назвемо окремі форми ігротерапії: символічні ігри (рольові, сюжетні) – «гра у школу», «гра у лікаря», де дитина може програти травмувальну ситуацію у безпечному форматі; ігри на розвиток емоційного інтелекту – вправи «Відгадай емоцію», «Моє відчуття у кольорі»; командні ігри – «Міст дружби», «Коло підтримки», які сприяють згуртуванню та формують атмосферу взаємної довіри;

ігри на релаксацію – спокійні вправи з використанням музики, дихальних практик [18].

Назвемо декілька прикладів застосування:

- *З молодшими школярами:* гра «Чарівний мішечок» (діти дістають із мішечка предмет і розповідають історію, пов'язану з ним). Це стимулює уяву й знижує тривожність [21].
- *У групі підлітків:* командна гра «Міст дружби», де учасники повинні спільно створити конструкцію з підручних матеріалів, навчаються домовлятися і співпрацювати.
- *В індивідуальній роботі:* гра з ляльками або фігурками, яка дозволяє дитині символічно виразити свої страхи й отримати підтримку.

Очікувані результати: зменшення агресивності та конфліктності; розвиток комунікативних навичок; підвищення впевненості у власних силах; формування почуття належності до групи.

3). *Казкотерапія.* Читання та створення історій дозволяє дитині опрацювати власні страхи, побачити позитивний вихід зі складних ситуацій.

Форми казкотерапії: читання готових казок з подальшим обговоренням («Чого боявся маленький зайчик?», «Дружба сильніша за страх»); створення власних казок – дитина вигадує історію, де герой долає труднощі; інсценування казки – театралізовані постановки, де діти виконують ролі героїв; малювання за мотивами казки – візуалізація сюжету як спосіб прожити його емоційно [18].

Приклади застосування:

- Молодший вік: читання казки з обговоренням теми (як от дружби та взаємодопомоги).
- Підлітки: створення власних історій «Мій герой долає труднощі», де діти описують вигаданих персонажів і знаходять у них риси, що допомагають долати страхи.
- Групова робота: інсценування казки, що сприяє колективній співпраці та підвищує емоційний тонус.

Очікуваними результатами є: усвідомлення й подолання власних страхів; розвиток фантазії та креативного мислення; підвищення рівня емоційної стабільності; формування моральних цінностей (доброта, дружба, взаємодопомога).

4). *Тренінги та групова робота.* В умовах воєнного стану ефективними є тренінги з розвитку комунікативних навичок, подолання стресу, формування впевненості у власних силах. Групова робота сприяє взаємній підтримці та відчуттю єдності [5; 10; 18].

5). *Психоедукація.* Спрямована на інформування дітей та батьків про природу стресу, методи його подолання, формування здорових моделей поведінки.

Нагадаємо, що психоедукація – це метод соціально-педагогічної та психологічної підтримки, який передбачає надання дітям та їхнім батькам знань про природу стресу, емоційні реакції, механізми їх подолання, а також формування навичок самодопомоги у кризових ситуаціях.

Основна ідея психоедукації полягає в тому, що знання про природу власних переживань і методи саморегуляції допомагають дитині краще справлятися зі стресом і запобігати його негативним наслідкам [46].

Завдання психоедукації: надати дітям і батькам зрозумілу інформацію про емоції та стрес; розвивати навички емоційної грамотності; навчати технікам самодопомоги (дихальні вправи, релаксація, позитивні афірмації); формувати відповідальне ставлення до психічного здоров'я; підвищувати стійкість до кризових ситуацій [46].

Назвемо основні форми психоедукації:

- Заняття для дітей: інтерактивні лекції, ігрові вправи, мультимедійні презентації («Що таке стрес?», «Як справлятися зі страхом»).
- Групові тренінги: вправи на розвиток навичок релаксації («дихання квадратом», «коротка пауза спокою»).
- Батьківські клуби: зустрічі з поясненням особливостей поведінки дітей у кризових ситуаціях, поради щодо виховання та підтримки.

- Інформаційні буклети та плакати: з короткими порадами про те, як допомогти дитині у момент стресу [18].

Назвемо декілька прикладів практичного застосування психоедукації:

- У школі: урок-тренінг «Як подолати тривожність перед контрольною роботою», де діти знайомляться з простими дихальними вправами.

- У кризових центрах: заняття «Що відбувається з нашим тілом, коли ми хвилюємось», під час якого діти навчаються розпізнавати тілесні ознаки стресу й керувати ними.

- Для батьків: семінар «Як розмовляти з дитиною про складні події», де обговорюються техніки активного слухання й підтримки.

Очікувані результати: діти краще розуміють власні емоційні реакції; знижується рівень тривожності завдяки оволодінню техніками саморегуляції; покращується взаємодія між батьками й дітьми; зростає загальна психологічна стійкість дитини до кризових ситуацій.

б). *Соціально-педагогічний супровід*. Тривала підтримка дитини та її сім'ї, яка включає консультування, допомогу у навчанні, організацію дозвілля, залучення до громадських ініціатив.

Соціально-педагогічний супровід – це цілісна система підтримки дитини, яка передбачає постійний моніторинг її стану, виявлення потреб, організацію допомоги та створення умов для гармонійного розвитку. На відміну від разових заходів, супровід є довготривалим процесом, що охоплює соціальне середовище дитини [3].

Завдання соціально-педагогічного супроводу: виявлення дітей, котрі перебувають у СЖО (складних життєвих обставинах); проведення первинної діагностики (психологічної, соціальної, педагогічної); розробка індивідуальної програми допомоги дитині; залучення до роботи батьків, педагогів, психологів, соціальних служб; організація взаємодії між школою, родиною та громадою; моніторинг змін у розвитку дитини та корекція програми підтримки.

Основними формами супроводу є: індивідуальне консультування – регулярні зустрічі з дитиною для обговорення труднощів та пошуку шляхів їх подолання;

соціально-педагогічний патронаж сім'ї – робота з батьками, надання рекомендацій щодо виховання та емоційної підтримки; супровід у навчанні – допомога у вирішенні освітніх проблем, організація додаткових занять; організація дозвілля – гуртки, секції, культурні заходи, що сприяють соціалізації; кризова підтримка – оперативне реагування у випадках загострення проблем (психоемоційні кризи, конфлікти).

Приклади застосування:

- В освітньому закладі: соціальний педагог розробляє індивідуальну картку супроводу дитини, де фіксуються її труднощі, сильні сторони та рекомендовані заходи підтримки.
- У колі сім'ї (родини): проводяться консультації з батьками, організовуються батьківські клуби для обміну досвідом виховання.
- У громаді: дитину залучають до участі у соціальних проєктах («волонтерський клуб», «творчі майстерні»), що сприяє формуванню активної життєвої позиції.

Очікуваними результатами є: зниження рівня тривожності та емоційного виснаження; поліпшення адаптації у шкільному колективі; підвищення навчальної мотивації; налагодження конструктивної взаємодії з батьками; формування у дитини навичок самостійного подолання труднощів [4].

Сучасні підходи та методи соціально-педагогічної роботи з дітьми спрямовані на те, щоб допомогти дитині подолати стрес, адаптуватися до нових умов, відновити відчуття безпеки та впевненості. Практика доводить, що універсального методу підтримки дітей у кризових ситуаціях не існує. Найбільш результативними є комплексні програми, що поєднують арт-терапію, ігротерапію, казкотерапію, психоедукацію та соціально-педагогічний супровід. Кожен метод виконує свою функцію: арт-терапія допомагає виразити емоції, ігротерапія відновлює соціальні зв'язки, казкотерапія формує позитивні сценарії поведінки, психоедукація дає знання, а супровід забезпечує системність допомоги. Узагальнення свідчить, що саме інтеграція методів є умовою ефективності соціально-педагогічної роботи [29; 46].

Висновки до першого розділу

У розділі здійснено огляд особливостей соціально-педагогічної підтримки дітей в умовах воєнного стану, основних правових, психологічних та методичних аспектів. Аналіз засвідчив, що військова агресія РФ спровокувала гостру кризу, яка суттєво порушила фундаментальні права дітей (на безпеку, розвиток, здоров'я, освіту), що підтверджується масштабним внутрішнім та зовнішнім переміщенням. З огляду на ці безпрецедентні виклики, національне законодавство та міжнародні стандарти виступають як правова база, що встановлює спеціальні гарантії для дітей у зонах конфлікту: від заборони вербування та забезпечення евакуації до соціального захисту та возз'єднання сімей. Однак, ефективність цих норм на практиці залежить від вирішення системних проблем, таких як дефіцит фінансування, кадрові втрати та недостатня міжвідомча координація.

Акцентовано увагу на тому, що сучасна соціально-педагогічна робота, яка ґрунтується на особистісно-орієнтованому, комплексному та системному підходах, використовує інноваційні методи, такі як арт-терапія, ігротерапія та казкотерапія. Ці методи, підтверджені міжнародним досвідом UNICEF та європейськими практиками, спрямовані на емоційну стабілізацію, соціальну адаптацію. Ефективність підтримки залежить від створення безпечного простору, тісної взаємодії з сім'єю та постійної адаптації стратегій до викликів часу.

РОЗДІЛ 2.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА ТА РЕЗУЛЬТАТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Організація й методика дослідження

Експериментальна частина дослідження була спрямована на перевірку ефективності застосування сучасних соціально-педагогічних методів підтримки дітей у кризових умовах.

Мета експерименту полягала у перевірці впливу комплексної програми соціально-педагогічної підтримки (арт-терапія, ігротерапія, групові заняття, психоедукація) на рівень тривожності, адаптованості та емоційної стабільності дітей. Ми назвали цю програму «Оберіг».

Дослідження проводилося на базі Дрогобицького міського центру соціальних служб та ліцею № 2 Дрогобицької міської ради. У дослідженні взяли участь 35 дітей віком від 10 до 14 років, які перебували в умовах кризових життєвих обставин (вимушене переселення, розлука з батьками, переживання травмувальних подій).

Етапи дослідження:

1. Констатувальний етап – первинна діагностика рівня тривожності, адаптації та емоційного стану дітей (анкетування, спостереження, бесіда).
2. Формувальний етап – проведення програми підтримки (12 занять протягом 6 тижнів, що включали арт-терапію, тренінги, ігрові методи).

Для досягнення поставлених цілей ми використовували такі методи дослідження: анкетування (для вивчення самооцінки дітей, рівня їхньої тривожності та соціальної активності); спостереження (для аналізу поведінкових реакцій у навчальній та ігровій діяльності); методику «Рівень тривожності» (за Ч.Д. Спілбергером) для визначення індивідуальних відмінностей у тривожності [44]; методику «Соціометрія» (Д. Морено) для вивчення рівня

прийняття дитини групою однолітків [24]; бесіди з дітьми та батьками для збору якісних даних про стан дитини (приклад анкети для дітей наведено в Додатках А, Б).

Соціально-педагогічна програма включала 4 напрями роботи:

1. Арт-терапія – малювання, створення колажів, робота з кольорами.
2. Ігротерапія – командні ігри на розвиток довіри й співпраці.
3. Тренінги – вправи на подолання стресу, розвиток комунікативних навичок.
4. Психоедукація – інформаційні заняття для дітей і батьків про природу стресу й методи його подолання.

Таким чином, організація експериментального дослідження передбачала багаторівневий підхід: від первинної діагностики до впровадження цілеспрямованої програми підтримки й аналізу її ефективності. Використання поєднання кількісних та якісних методів дозволило забезпечити об'єктивність отриманих результатів.

На констатувальному етапі дослідження було проведено діагностику рівня тривожності, адаптованості та соціальної активності дітей. Наголосимо, що проведення такої діагностики в умовах воєнного стану набуває особливої значущості та виходить за межі стандартного педагогічного дослідження. Вона є обов'язковою передумовою для надання ефективної соціально-педагогічної допомоги.

Методика «Рівень тривожності» застосовувалася в груповому та індивідуальному форматі (залежно від віку дітей). Соціальний педагог зачитував кожне твердження, а дитина обирала відповідь, що найбільш точно відображає її емоційний стан. Це дозволило стандартизувати процес, забезпечити чітке розуміння емоційного контексту запитань, що є надзвичайно важливим при роботі з травматичним досвідом. Використання індивідуального формату для дітей також запобігло вторинній травматизації та впливу на їхні відповіді.

Соціометричне дослідження було спрямоване на визначення особливостей емоційно-соціального функціонування дітей у групі, рівня їхньої тривожності, адаптованості та загального емоційного настрою. Одержані дані дозволили

оцінити структуру міжособистісних взаємин і емоційне самопочуття дітей на констатувальному етапі дослідження.

Отримані результати дозволили виявити основні труднощі та проблемні зони у психоемоційному стані досліджуваної групи. Первинні результати (до початку програми) наведено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Показники психоемоційного стану дітей
(до програми підтримки, n=50)

Показник	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Тривожність	40 %	45 %	15 %
Адаптованість	20 %	50 %	30 %
Позитивний настрій	25 %	35 %	40 %

Виявлено, що 85% дітей демонструють підвищений або середній рівень тривожності (Таблиця 2.1). Цей показник значно перевищує норму і свідчить про наявність хронічного емоційного напруження, спричиненого кризовими обставинами (вимушене переселення, травматичні події). Високий рівень тривожності (40%) може бути пов'язаним як із ситуативним, так і з особистісним компонентом.

Водночас, низький рівень адаптованості (30%) і позитивний настрій (40% низький рівень) корелюють із тривожністю, вказуючи на проблеми у соціально-емоційному функціонуванні. Результати соціометричного дослідження додатково підтвердили ці висновки, виявивши тенденцію до соціальної ізоляції та наявність певного відсотка дітей із низьким соціометричним статусом, що посилює їхню тривожність та відчуття самотності.

Отримані результати свідчать про те, що значна частина дітей переживає виражену тривожність, що може знаходити свій прояв у невпевненості, страхах,

униканні контактів, підвищеній нервовості. Це свідчить про гостру потребу у психосоціальній підтримці.

Таблиця 2.2.

Результати опитування дітей

№ з/п	Запитання	так	іноді	ні
1	Чи часто ти відчуваєш хвилювання?	28	15	7
2	Чи легко заводиш нових друзів?	12	25	13
3	Чи часто відчуваєш смуток або самотність?	20	18	12
4	Чи подобається брати участь у групових іграх?	30	14	6

Отримані дані підтверджують гіпотезу дослідження: комплексна соціально-педагогічна підтримка сприяє стабілізації психоемоційного стану дітей у кризових умовах.

У дослідженні взяли участь 26 батьків дітей. Анкетування дозволило оцінити емоційний стан дітей, їхні поведінкові реакції, зміни у соціальній взаємодії та сімейному контексті під час дії воєнного стану.

Батьки відзначили такі зміни: підвищена дратівливість – 48 %; замкнутість – 38 %; агресивні прояви – 22 %; уникання спілкування – 31 %; регресивні реакції – 28 %; труднощі з навчанням – 35 %. Лише 16 % батьків не помітили значних поведінкових змін.

Щодо соціальної активності дітей, то за спостереженнями батьків вона зменшилася – 62 %. Про те, що вона залишилася без змін вказали 28 % батьків. 10 % опитаних вказали, що соціальна активність їхніх дітей зросла, вказуючи на те, що це відбулося здебільшого через прагнення шукати підтримку серед однолітків).

За результатами анкетування було встановлено, що значна частина батьків (44%) відчуває потребу в отриманні психологічних або педагогічних консультацій, пов'язаних із поведінкою та емоційним станом їхніх дітей під час дії воєнного

стану. 34 % зазначили, що, можливо, потребують такої допомоги, а 22 % відповіли, що не відчують потреби у консультаційній підтримці.

Отримані дані свідчать про те, що переважна більшість батьків (78 %) не відкидають необхідність зовнішньої професійної допомоги. Це вказує на високий рівень занепокоєння за емоційний стан дитини, а також на усвідомлення складності ситуацій, у яких опинилися сім'ї в умовах війни.

Опитування підтвердило, що переважна більшість дітей перебувають у стані підвищеної емоційної напруги, що знаходить свій прояв у поведінкових змінах, тривожності, соматичних симптомах та труднощах соціальної адаптації.

Результати опитування демонструють чітку тенденцію: батьки визнають актуальність психологічної та соціально-педагогічної підтримки дітей у період воєнного стану, і більшість з них готові до співпраці з фахівцями.

На основі аналізу наукових розвідок з окресленої теми та проведеного дослідження, ми розробили такі критерії та показники соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі:

Когнітивно-інструментальний, що оцінює, наскільки дитина засвоїла знання та інструменти, необхідні для самостійної соціальної взаємодії та зниження стресового напруження.

Показники:

Усвідомлення кризи та стресу: вміння ідентифікувати стресові ситуації та називати свої емоційні стани (первинна психоедукація).

Використання інструментів стабілізації: здатність самостійно застосовувати прості техніки емоційної стабілізації (дихальні вправи, релаксація) для відновлення соціальної активності.

Соціально-емоційна ідентифікація: вміння розпізнавати емоції інших (емпатія) та адекватно реагувати на них у соціальній взаємодії (невербальне спілкування).

Усвідомлення ресурсів: вміння ідентифікувати власні сильні сторони як соціальний ресурс для подолання труднощів.

Емоційно-регулятивний критерій, що оцінює зміни в емоційній реакції дитини, які мають прямий вплив на її соціальну адаптацію (основне завдання соціального педагога).

Показники:

Зниження тривожності та напруги: зниження рівня емоційної напруги та тривожності, що проявляється у зменшенні дратівливості, агресії чи замкнутості (за даними батьків).

Самоконтроль у взаємодії: вміння контролювати дезадаптивні поведінкові реакції (спалахи гніву, регресія) під час конфліктів та групової роботи.

Формування соціального оптимізму: підвищення позитивного настрою та оптимістичного ставлення до майбутнього, що сприяє соціальній активності.

Формування цілісної особистості: позитивне ставлення до власної особистості як основа для побудови здорових міжособистісних стосунків.

Соціально-практичний критерій, який оцінює відновлення соціальних функцій та групову реінтеграцію.

Показники:

Групова адаптованість: збільшення соціальної активності та здатність легко заводити нові контакти (результати соціометрії та опитування батьків).

Навички командної роботи: здатність до конструктивної співпраці, вміння домовлятися та брати на себе відповідальність у спільній діяльності (ігротерапія).

Відчуття належності та підтримки: сформованість відчуття належності до групи, вміння надавати та отримувати підтримку від однолітків («Коло підтримки»).

Соціальна реінтеграція: визначення результативності соціально-педагогічної підтримки через успішне функціонування дитини в освітній діяльності (шкільній та позашкільній діяльності) та спілкуванню в сімейному колі (за даними батьків).

Розроблені критерії та показники критерії та показники соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі проведене опитування соціальних педагогів та соціальних працівників дозволили нам виокремити такі рівні:

Високий рівень:

дитина демонструє системну стійкість, активну реінтеграцію та здатність до саморегуляції; самостійно та ефективно застосовує засвоєні інструменти стабілізації; легко розпізнає емоції інших і активно використовує власні сильні сторони як ресурс; добре контролює поведінкові реакції; переважає стабільний позитивний настрій та здорове позитивне ставлення до себе; активно бере участь у командній роботі, ініціює співпрацю та надає/отримує підтримку; демонструє успішну соціальну реінтеграцію у всіх сферах (освіта, сім'я) без негативних проявів.

Достатній рівень:

дитина демонструє часткове відновлення, потребує періодичної підтримки фахівця або дорослого для стабілізації; знає про стрес та інструменти стабілізації, але застосовує їх епізодично або потребує нагадування; здатна розпізнавати основні емоції, але не завжди адекватно реагує в складних соціальних ситуаціях; мають місце дезадаптивні реакції (дратівливість, замкнутість), які виникають у ситуаціях підвищеного стресу; настрій мінливий; потребує зовнішнього схвалення для підтримки позитивного самосприйняття; здатна до командної роботи, але потребує керівної ролі дорослого для конструктивної співпраці; отримує підтримку, але не завжди може надати її іншим; реінтеграція може бути нестійкою.

Низький рівень:

дитина демонструє виражені ознаки дезадаптації, нездатність до саморегуляції та потребує інтенсивного соціально-педагогічної підтримки; не може чітко ідентифікувати стрес чи емоційні стани; не застосовує або забуває засвоєні інструменти стабілізації; труднощі у розпізнаванні емоцій інших, що призводить до соціальних конфліктів; нездатна контролювати дезадаптивні реакції (виражена агресія, замкнутість, регресія); переважає негативний емоційний фон; має місце негативне або нестійке ставлення до власної особистості; уникає командної роботи, не здатна домовлятися; відчуває самотність і відсутність належності до групи; соціальна активність низька чи/ або відсутня.

Ці рівні дозволяють порівняти результати діагностики до (констатувальний етап) і після (формувальний етап) програми соціально-педагогічної підтримки «Оберіг», щоб об'єктивно визначити її ефективність.

На констатувальному етапі дослідження було проведено первинну діагностику, результати якої лягли в основу розподілу дітей за рівнями сформованості соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів. Нижченаведений аналіз відображає вихідний стан дітей за розробленими критеріями до початку впровадження програми соціально-педагогічної підтримки «Оберіг».

Аналіз вихідного стану показав, що переважна більшість дітей (65%) перебувала на достатньому та низькому рівнях за когнітивно-інструментальним критерієм. Діти не володіли необхідними інструментами самодопомоги та знаннями для самостійної регуляції стресового напруження.

Лише 30% дітей мали високий рівень сформованості вмінь, необхідних для визначення завдань самодопомоги та ідентифікації власних сильних сторін як ресурсу для подолання труднощів та були ознайомлені з терміном «емоційна компетентність» і могли усвідомлено ототожнювати себе з його складовими (вмінням розпізнавати емоції). Це свідчить про низьку обізнаність більшості учасників щодо наявності власних ресурсів.

Це підтверджує, що більшість учасників (понад 65%) перебували на достатньому та низькому рівнях, що обґрунтовує необхідність і актуальність цілеспрямованої програми соціально-педагогічної підтримки дітей.

Показники сформованості соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі за когнітивно-інструментальним критерієм подано на Рис. 2.1.

Констатувальний етап експерименту

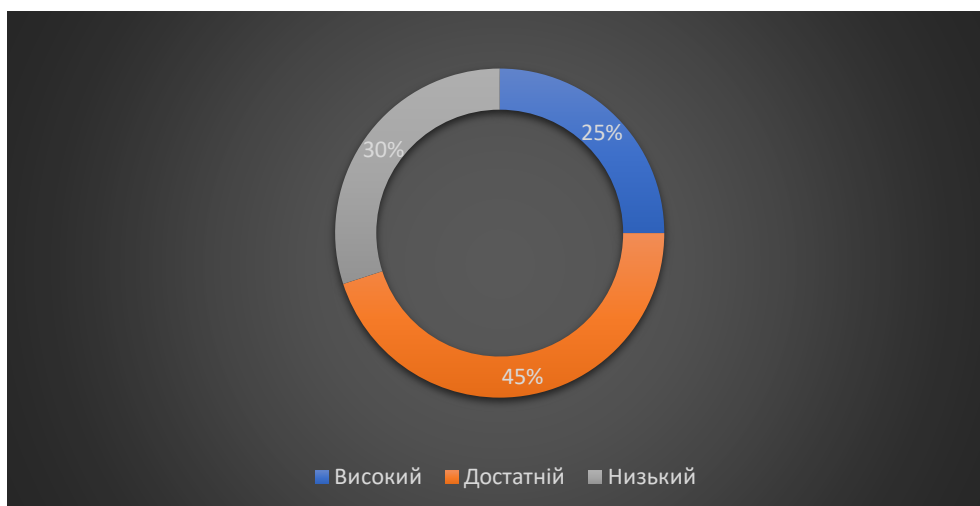

Рис. 2.1. Показники сформованості соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі за когнітивно-інструментальним критерієм

Аналіз вихідного стану за емоційно-регулятивним критерієм підтвердив наявність значного емоційного напруження та труднощів із самоконтролем у дітей до початку експерименту. Лише 15% дітей демонстрували здатність до формування позитивної мотивації участі у навчальній та позанавчальній діяльності та мали сформований оптимізм. Це вказує на глибоке емоційне виснаження та переважання депресивних станів чи апатії у переважної більшості учасників.

Лише 25% дітей могли чітко визначити зміст позитивного ставлення до себе та особливості самовиховання та саморозвитку. Це свідчить про значний дефіцит здорового самосприйняття та ідентичності, що є прямим наслідком травматичного досвіду.

60% дітей мали високий або дуже високий рівень тривожності та емоційної напруги (що підтверджується загальною діагностикою). Це прямо корелює з недостатнім самоконтролем і проявляється у частих дезадаптивних поведінкових реакціях (дратівливість, агресія чи замкнутість), зафіксованих батьками. Отримані дані свідчать, що абсолютна більшість дітей (75%) перебувала на достатньому та низькому рівнях емоційної регуляції. Вони не мали сформованих механізмів для

контролю власних емоцій та відновлення позитивного настрою, що робило їхнє соціальне функціонування нестійким.

Показники сформованості соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі за емоційно-регулятивним критерієм подано на Рис. 2.2.

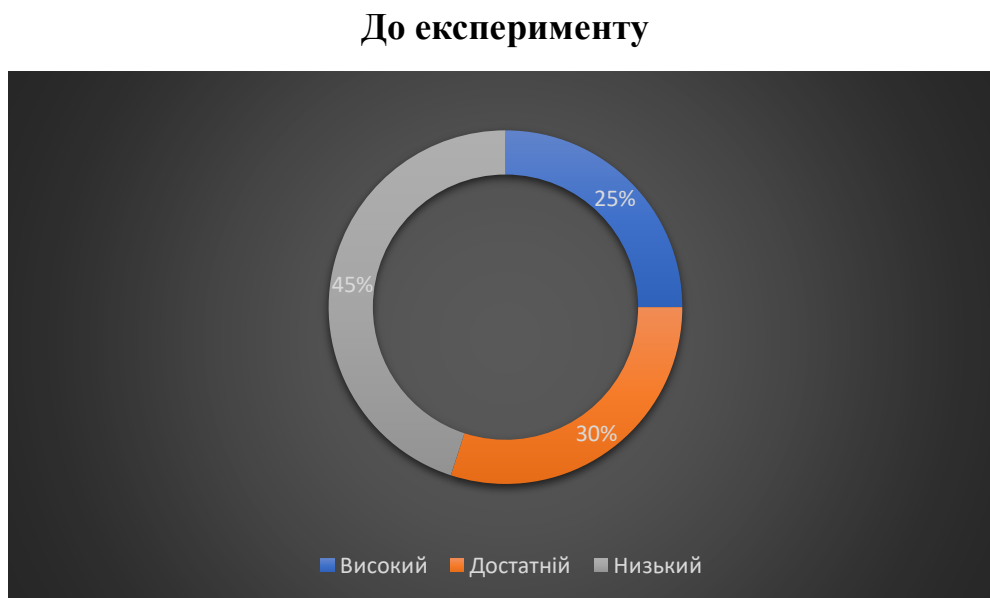

Рис. 2.2. Показники сформованості соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі за емоційно-регулятивним критерієм

Аналіз вихідного стану за соціально-практичним критерієм (Рис. 2.3.) підтверджує, що більшість дітей, які пережили кризові обставини, мають значні труднощі із соціальною адаптацією та груповою реінтеграцією. Так, 26% дітей перебувають на низькому рівні сформованості соціально-практичного критерію. Ці діти виявляють стійку соціальну ізоляцію (замкнутість, уникання спілкування), мають високий ризик низького соціометричного статусу, і, ймовірно, не здатні до конструктивної командної роботи та надання/отримання підтримки. На достатньому рівні знаходилося 58% дітей. Ця найбільша група демонструє нестійку адаптацію: вони здатні до взаємодії, але ця взаємодія є епізодичною, потребує постійного контролю та заохочення з боку дорослих. Вони не завжди

ефективно організовують комунікацію (у тому числі з сім'єю) і мають труднощі з ініціюванням нових соціальних контактів.

Лише 16% дітей мали високий рівень за цим критерієм. Ці діти успішно справлялися із соціальною реінтеграцією, легко адаптувалися в нових групах, мали сформовані комунікативні навички та активно використовували групу як джерело підтримки.

До експерименту

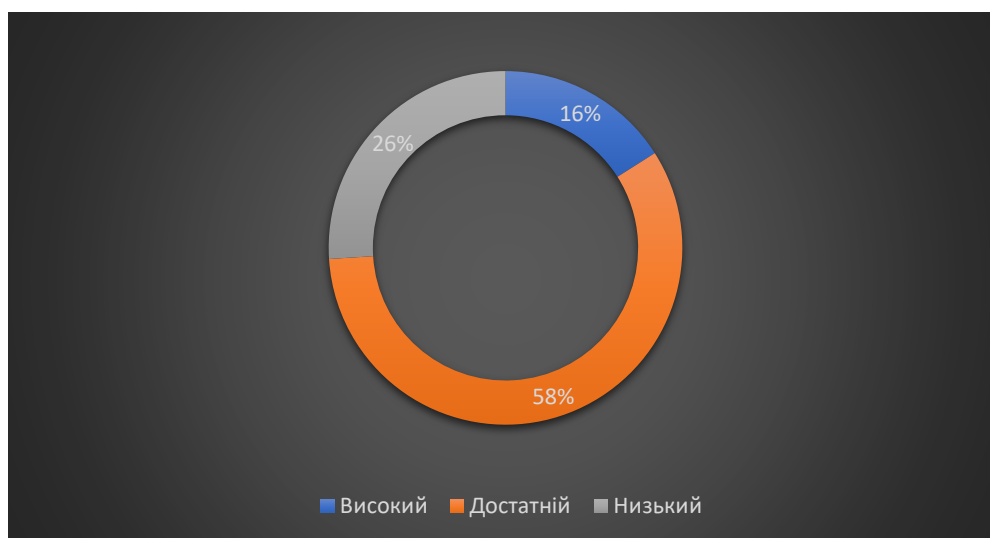

Рис. 2.3. Показники сформованості соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі за соціально-практичним критерієм

Сумарно 84% дітей демонструють достатній або низький рівень сформованості соціально-практичного критерію. Це підтверджує необхідність впровадження програми соціально-педагогічної підтримки з акцентом на ігротерапію та тренінги для відновлення навичок командної роботи, комунікації та успішної соціальної реінтеграції.

Отримані результати засвідчили необхідність проведення формувального етапу експерименту, головною метою якого було впровадження комплексної програми соціально-педагогічної підтримки «Оберіг» для зниження тривожності, підвищення адаптованості та відновлення соціальної стійкості дітей.

2.2. У провадження комплексної програми соціально-педагогічної підтримки дітей «Оберіг»

На формувальному етапі експерименту була реалізована комплексна програма соціально-педагогічної підтримки, спрямована на зниження рівня тривожності, підвищення адаптаційних можливостей і формування позитивного емоційного стану дітей.

Структура програми

Програма тривала 6 тижнів і включала 12 занять (по два на тиждень). Вона складалася з чотирьох основних блоків:

1. Арт-терапевтичний блок (4 заняття):

- «Мій дім мрії» (створення малюнку-дому як символу безпеки).
- «Кольори мого настрою» (малювання емоцій кольорами).
- «Колаж «Я і мої друзі»» (групова робота для розвитку комунікації).
- «Малюнок майбутнього» (робота з образами надії та впевненості).

Мета блоку: допомогти дітям виразити власні емоції через творчість, сформувані відчуття психологічної безпеки, знизити рівень тривожності та сприяти розвитку позитивного мислення.

Ми проводили заняття «Мій дім мрії», мета якого полягала у формуванні почуття захищеності та стабільності через створення символічного образу дому. Дітям пропонувалося намалювати дім, у якому вони почуваються у безпеці. Увага акцентувалася на тому, що це може бути їхній реальний дім, вигаданий будинок чи навіть казковий палац. Після завершення роботи кожна дитина коротко презентувала малюнок, розповідала, чому обрала саме такий образ.

Ми разом із соціальними педагогами та соціальними працівниками підкреслювали, що у кожного є «місце сили», куди можна подумки повертатися у складні моменти. Таким чином дитина отримала позитивний досвід уявного створення безпечного простору, що знизило рівень тривожності.

Ми також брали участь у проведенні заняття «Кольори мого настрою», мета якого полягала у навчанні дітей розпізнавати та виражати емоції за допомогою

кольору. У ході роботи дітям пояснювалося, що кожна емоція має свій «колір» (наприклад, радість – жовтий, спокій – зелений, смуток – синій, гнів – червоний). Так, діти отримали завдання створити малюнок або абстракцію, використовуючи кольори, які відображають їхній теперішній настрій. Після завершення відбувалося обговорення: діти розповідали, чому обрали ті чи інші кольори. Після заняття спостерігалось розширення емоційного словника дітей, зниження внутрішньої напруги.

Ще одним цікавим заняттям був «Колаж «Я і мої друзі», мета якого сприяння розвитку комунікативних навичок і згуртуванню групи. Соціальний педагог пояснив мету роботи, підкресливши, що колаж буде спільним творінням, яке відображатиме, якими діти бачать себе поруч із друзями та що для них означає дружба.

У ході роботи діти об'єднувалися у малі групи (4–5 осіб). Кожна група створювала спільний колаж «Я і мої друзі» з вирізок журналів, малюнків, наліпок. Після завершення колаж презентувався всім учасникам.

Під час проведення заняття соціальні педагоги та соціальні працівники звертали увагу на важливість дружби, взаємної підтримки та спільної діяльності. Таким чином діти вчилися працювати в команді, знаходити спільне, відчувати підтримку однолітків, формували позитивне ставлення до соціальної взаємодії.

Особливу зацікавленість у дітей викликало заняття «Малюнок майбутнього», мета якого полягала у формуванні позитивних життєвих перспектив, розвиток надії та впевненості у власних силах. У ході роботи дітям пропонувалося уявити своє майбутнє через 5–10 років і намалювати його. Акцентувалася увага на тому, що це може бути школа, професія, сім'я чи просто бажані події. Після створення малюнків відбувалося групове обговорення, де діти ділилися своїми мріями й цілями. Ведучі підкреслювали, що у кожного є потенціал для досягнення бажаного майбутнього. Проведення цього заняття спрямовувалося на підвищення рівня оптимізму, формування впевненості у власних можливостях, зміцнення внутрішньої мотивації.

2. Ігротерапевтичний блок (3 заняття) проведення таких ігор: «Коло підтримки» (гра на розвиток довіри); «Міст дружби» (спільні вправи на співпрацю); «Відгадай емоцію» (ігрові завдання для розвитку емоційного інтелекту). Мета проведення цих ігор полягала у відновленні довіри між дітьми та дорослими, розвиток соціальних навичок, формування вміння співпрацювати, подолання замкненості та зниження рівня тривожності через гру.

Було проведено заняття «Коло підтримки», мета якого полягала у формуванні довіри у групі, розвиткові відчуття належності до колективу. Під час проведення заняття діти ставали у коло й по черзі передавали один одному м'яку іграшку, називаючи при цьому добре слово або рису, яку вони цінують у своєму товаришеві. Якщо хтось відчував труднощі з висловлюванням, соціальний педагог допомагав, підказуючи приклади («ти добрий», «ти веселий», «з тобою цікаво грати»). Вправа завершилася загальним «колом обіймів» або аплодисментами для кожного. Після проведення вправи діти відчували підтримку з боку групи, формувалося позитивне ставлення одне до одного, зменшувалася соціальна ізоляція.

Гра «Міст дружби» мала на меті навчити дітей співпраці, розвиткові командного духу та взаємодопомоги. У ході гри групі пропонувалося побудувати «міст дружби» з підручних матеріалів (папір, палички, мотузки, пластилін тощо). Завдання виконувалося спільно: кожна дитина робила свій внесок у будівництво. Після завершення конструкцію презентували, обговорюючи, що допомогло працювати разом, а що заважало. Під час гри діти навчалися працювати в команді, домовлятися тощо.

Гра «Відгадай емоцію» мала на меті розвиток емоційного інтелекту, навчання дітей розпізнавати й виражати власні емоції та емоції інших.

У ході роботи один учасник отримував картку із завданням зобразити певну емоцію (радість, смуток, гнів, страх, подив тощо) мімікою та жестами. Інші діти мали відгадати, яку емоцію показано. Після вправи соціальний педагог обговорював з групою: «Коли ви відчували таку емоцію? Що вам допомагало впоратися з нею?». У ході гри діти вчилися краще розуміти власні та чужі емоції,

розвивали емпатію, навички невербального спілкування. Спостерігалось підвищення групової згуртованості.

Наступним був Тренінговий блок, який включав 3 заняття: «Я вмію справлятися зі страхом» (техніки релаксації); «Разом ми сильніші» (групові вправи на командоутворення); «Я вірю в себе» (формування позитивної самооцінки). Під час тренінгів діти вчилися управляти власними емоціями, розвивати впевненість у собі, формувати навички подолання стресу та налагодження взаємодії з однолітками.

Так, під час заняття «Я вмію справлятися зі страхом» дітей навчали простим технікам релаксації й саморегуляції, зниження рівня тривожності. У ході занять педагог розповідав дітям, що страх є нормальною емоцією, яка виникає у всіх людей. Діти навчалися простим дихальним вправам («дихання квадратом» – вдих на 4 рахунки, затримка – 4, видих – 4, затримка – 4). Зацікавлення у дітей викликала вправа «Скринька страхів». Так, діти малювали свій страх, а потім складали малюнок у коробку, яку соціальний педагог «зачиняв». На завершення заняття пропонувалася коротка релаксація під спокійну музику. Під час занять спостерігалось зниження емоційної напруги.

Наступним було заняття «Разом ми сильніші», мета якого полягала у формуванні навичок командної роботи, розвиток довіри та співпраці. У ході роботи діти поділялися на команди й отримували завдання – побудувати з підручних матеріалів «вежу стійкості». Кожна дитина виконувала певну роль (будівельник, дизайнер, координатор). Після виконання завдання відбувалося обговорення: «Що було найскладнішим? Як ви домовлялися? Хто кого підтримав?». Ведучі підкреслювали значення взаємодопомоги й довіри у групі. Під час гри спостерігалось зростання відчуття згуртованості та взаємної підтримки.

Під час заняття «Я вірю в себе» робота спрямовувалася на підвищення самооцінки, формування позитивного ставлення до власної особистості.

У ході роботи виконувалася вправа «Моє дерево успіху». Діти малювали дерево, на коренях писали свої сильні сторони, на гілках – досягнення, на листках – мрії та цілі.

Неабиякий інтерес у дітей викликала вправа «Компліменти». У ході гри кожна дитина отримувала аркуш із власним іменем, а інші учасники писали на ньому позитивні риси чи побажання. На завершенні заняття відбувалося обговорення, як позитивні слова й усвідомлення власних досягнень допомагають вірити в себе. Після гри спостерігалось збільшення оптимістичного ставлення дітей до майбутнього.

Проведені заняття були спрямовані на комплексне відновлення психоемоційного стану дітей, подолання наслідків стресу та формування життєво важливих соціальних і особистісних навичок; зниження соціальної ізоляції, підвищення групової згуртованості та створення атмосфери безпеки і взаємної підтримки у дитячому колективі. Загалом, заняття створили надійну субстанцію для подальшої адаптації та розвитку дітей.

4. Психоедукаційний блок (2 заняття). В межах цього блоку відбулася інформаційна зустріч для дітей «Що таке стрес і як його подолати» та засідання Батьківського клубу «Як підтримати дитину у кризовій ситуації».

Мета цього блоку полягала у наданні дітям і батькам знань про природу стресу та емоцій, навчання простим технікам самодопомоги й підтримки, формуванню позитивного ставлення до власного здоров'я.

На першому занятті «Що таке стрес і як його подолати» (для дітей) відбулося ознайомлення дітей із природою стресу, навчання простим способам зниження напруги.

У ході роботи відбулася вступна бесіда, на якій соціальний педагог пояснював, що стрес – це природна реакція організму на труднощі. Разом із дітьми обговорювалося, коли вони відчувають стрес (перед контрольною, при конфлікті з друзями, у новій ситуації).

Діти з зацікавленням виконували вправу «Моє тіло під час стресу». Вони на схематичному малюнку людини позначали, де вони відчують стрес (швидке серцебиття, пітливість, тремтіння рук).

У ході занять виконувалися прості дихальні вправи («глибокий вдих – повільний видих»), вправа «П'ять пальців» (дитина згадує п'ять приємних речей, торкаючись кожного пальця).

Після заняття діти ділилися враженнями, які вправи їм найбільше допомогли.

Для батьків було проведено заняття «Як підтримати дитину у кризовій ситуації», метою якого було надання батькам інформації про вікові особливості переживання стресу дітьми, формування навичок ефективної підтримки та комунікації з дитиною.

У ході роботи була прочитана міні-лекція: пояснення, як діти різного віку реагують на стрес (молодші – плачуть, шукають захисту; підлітки – стають агресивними чи замкненими). Зацікавлення батьків викликала вправа «Слухаю серцем»: батьки вчилися технікам активного слухання – повторювати слова дитини, уточнювати почуття («Я бачу, що ти зараз засмучений...»). А потім батьки обговорювали «фрази підтримки»: які слова допомагають («Я поруч», «Я тебе розумію») і які шкодять («Не плач», «Не перебільшуй»). Окрім того, батьки отримали цінні практичні поради від соціальних працівників Центру соціальних служб як організувати вдома «безпечний куточок» для відпочинку дитини; як допомогти дитині встановити режим сну й відпочинку. Окрім іншого Центр організував пізнавальний тренінг для родин «Відповідальне батьківство» (Додаток Д).

Під час заняття було розглянуто принципи послідовного виховання, що передбачає досягнення значних поведінкових та емоційних змін через систему «малих» кроків. Особливу увагу приділено змісту батьківської турботи, що виключає вседозволеність, та встановленню здорових особистих меж, які власне зміцнюють, а не руйнують довіру між батьками та дітьми.

Практична частина тренінгу була присвячена формуванню навичок ефективної комунікації, в зокрема: практичному застосуванню активного

слухання із метою стати емоційною опорою для дитини; набуттю вміння встановлювати обмеження (позитивне «так» і «ні») з позиції любові та прийняття; використанню техніки «Я-повідомлення» для прояву та вираження власних почуттів без звинувачення; розвитку методів виховання, спрямованих на формування пошани/поваги замість використання залякування чи/або страху.

Як результат – батьки отримали конкретні інструменти підтримки дитини, вчилися слухати й розуміти її потреби, що в подальшому позитивно впливатиме на емоційний стан дітей; опанували визначальні навички активного слухання («Слухаю серцем») та усвідомили силу та шкоду різних «фраз підтримки», що дозволить їм вибудовувати більш ефективну й емпатійну комунікацію з дитиною.

У результаті, цей блок став важливим кроком у підвищенні резильєнтності як дітей, так і сімей загалом. Засвоєння конкретних інструментів підтримки дитини, вміння слухати й розуміти її потреби позитивно впливатиме на емоційний стан дітей, знижуючи рівень їхньої тривожності та сприяючи формуванню позитивного ставлення до власного психічного здоров'я. Це, на наш погляд, закладає основу для подальшої проактивної поведінки у подоланні життєвих труднощів.

Результати щодо перевірки ефективності пропонованої програми подано в наступному параграфі нашої магістерської роботи.

2.3. Результати експерименту

Проведена діагностика показала, що до початку програми більшість дітей мали високий рівень тривожності та низьку адаптованість. Після впровадження програми соціально-педагогічної підтримки: кількість дітей із високим рівнем тривожності зменшилась з 40 % до 15 %; рівень адаптованості зріс удвічі; позитивний емоційний настрій підвищився з 25 % до 50 %.

Кейс-аналіз індивідуальної роботи підтвердив ефективність пропонованих форм та методів роботи, особливо у поєднанні з груповою діяльністю.

Наведемо приклади отриманих результатів: кількість дітей із високим рівнем знизилася з 40 % до 15 %, а з низьким рівнем зросла з 15 % до 45 %; частка дітей із високим рівнем адаптації збільшилася з 20 % до 45 %; позитивний настрій зріс удвічі – з 25 % до 50 %; зменшилася кількість «ізольованих» дітей, натомість зросла кількість дітей, яких однолітки обирають як партнерів для спільної діяльності.

Цінними для нашого дослідження були відгуки батьків. Так, більшість з них відзначили, що діти стали більш врівноваженими, охочіше йдуть на контакт, частіше проявляють ініціативу. Для отримання таких даних ми використовувати кейс-аналіз індивідуальної роботи з дітьми. Наведемо деякі з них.

Кейс 1. М., 10 років.

Соціальна проблема: дівчинка пережила вимушене переселення, втратила контакт із близькими друзями, виявляла замкнутість і плаксивість. Фахівцями було проведено 5 індивідуальних занять із використанням малюнкової арт-терапії («Моє безпечне місце», «Я серед друзів»); застосовано вправи на релаксацію та дихальні практики; організовано поступове включення у групові ігри. Як результат, зменшився рівень тривожності, дитина стала більш відкрита, знайшла двох нових подруг у групі.

Кейс 2. А., 12 років.

Соціальна проблема: хлопчик демонстрував агресивність, часто вступав у конфлікти з ровесниками, уникав навчальної діяльності. Фахівцями центру було проведено індивідуальні консультації з елементами когнітивно-поведінкової терапії; вправи «Керування гнівом» та «Сходинки самоконтролю»; бесіди з батьками щодо стилю виховання. Як результат, знизилась кількість конфліктних ситуацій, хлопчик став брати участь у групових іграх, почав значно позитивніше ставитися до навчання.

Кейс 3. О., 14 років

Соціальна проблема: підліток виявляв апатію, втрату інтересу до майбутнього, скаржився на часті головні болі. Фахівцями центру та соціальним педагогом школи застосовано методику

«щоденник емоцій»; індивідуальні бесіди про майбутні цілі та плани; залучено до участі в тренінгу «Я вірю в себе». Як результат, з'явився інтерес до планування майбутнього, дівчинка захотіла відвідувати гурток образотворчого мистецтва.

Результати формувального етапу дослідження свідчать про позитивну динаміку за когнітивно-інструментальним критерієм, що відображає успішне засвоєння дітьми знань та інструментів саморегуляції, наданих у рамках блоків Психоедукації та Тренінгів програми соціально-педагогічної підтримки дітей «Оберіг». Так, кількість дітей, які мають високий рівень сформованості вмінь визначати завдання самодопомоги та ідентифікувати власні сильні сторони, зросла з 25% до 50%. Це підтверджує, що цільові заняття були ефективними для підвищення особистісної обізнаності та формування внутрішньої опори. Кількість учасників, ознайомих з поняттям емоційної компетентності та здатних усвідомлено ідентифікувати емоції, збільшилася до 50%. Це демонструє підвищення когнітивної складової емоційного інтелекту, що є особливо важливим для адекватної реакції у соціальній взаємодії.

Після експерименту

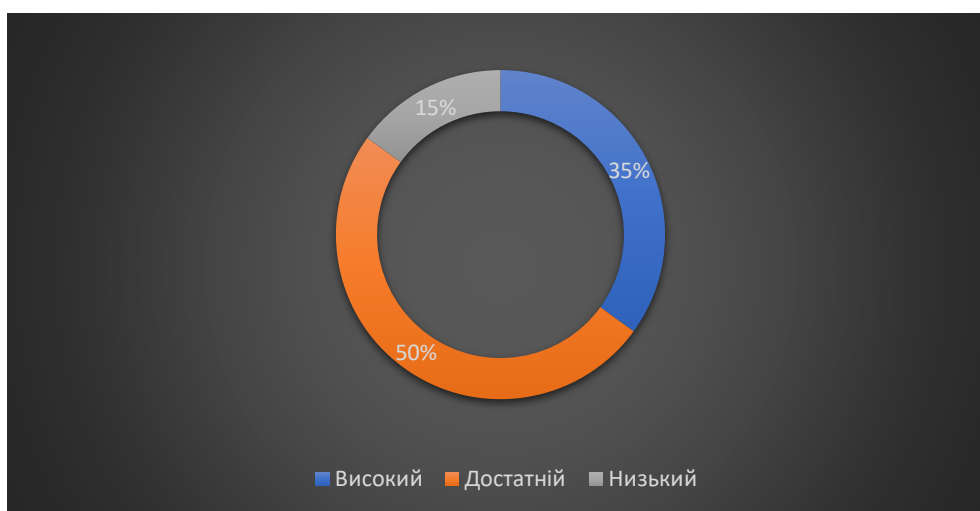

Рис. 2.4. Показники сформованості соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі за когнітивно-інструментальним критерієм

Упровадження програми «Оберіг» призвело до суттєвої позитивної динаміки за емоційно-регулятивним критерієм, що відображає підвищення емоційної

стійкості, самоконтролю та оптимізму у дітей. Так, кількість дітей, які демонстрували високий рівень соціального оптимізму та здатність до позитивної мотивації, зросла вдвічі (з 15% до 30%). Це свідчить про успішне зниження емоційного виснаження та апатії, що є прямим результатом роботи блоків арт- та ігротерапії. План проведення арт-терапевтичного заняття представлено у Додатку В. Кількість дітей, які можуть чітко визначити зміст позитивного ставлення до себе та усвідомлюють напрямки самовиховання, зросла з 25% до 40%. Це показує, що діти почали формувати здорове самосприйняття та внутрішню ідентичність, порушену травматичним досвідом. Хоча прямі відсотки зміни рівня тривожності не наведені, опосередковано про успіх свідчить збільшення здатності до контролю емоцій (динаміка у позитивному ставленні до себе) та загальна стабілізація емоційного фону, що дозволяє дітям краще контролювати дезадаптивні реакції.

Аналіз динаміки за емоційно-регулятивним критерієм підтверджує, що програма «Оберіг» була ефективною у відновленні емоційної стійкості та позитивного самосприйняття дітей.

Результати контрольного етапу підтверджують суттєве поліпшення за емоційно-регулятивним критерієм, демонструючи успішне відновлення емоційної стійкості та позитивного самосприйняття дітей. Кількість дітей, які перебували у стані високої емоційної напруги та мали найбільший дефіцит самоконтролю (низький рівень), скоротилася більш до 10%. Це є прямим свідченням ефективного зниження тривожності та емоційного виснаження завдяки програмі. Приклади застосування методик «Я в безпечному середовищі» та «Я і мої друзі» подано в Додатку Г.

На Рис. 2.5. подано показники сформованості соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі за емоційно-регулятивним критерієм після реалізації програми соціально-педагогічної підтримки.

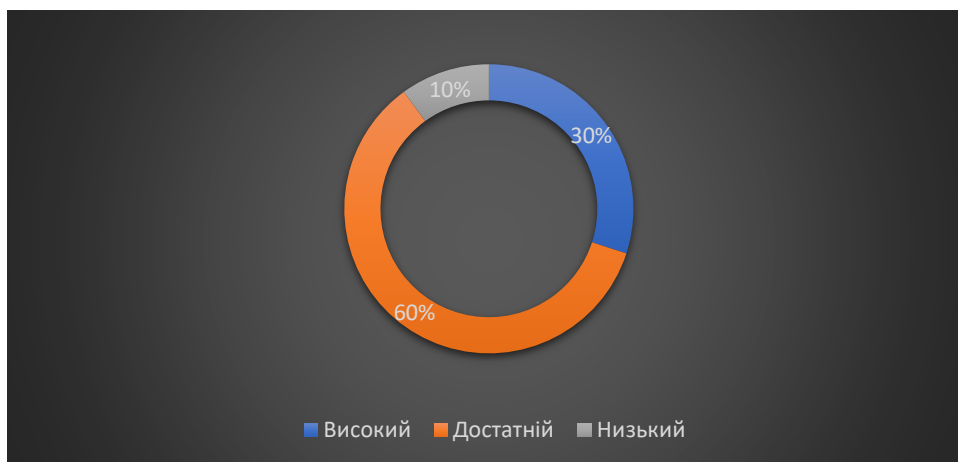

Рис. 2.5. Показники сформованості соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі за емоційно-регулятивним критерієм

Після реалізації програми спостерігалось значне збільшення частки дітей зі здоровим самосприйняттям та сформованою внутрішньою ідентичністю. Значно зменшилася кількість проявів дезадаптивних поведінкових реакцій (дратівливість, агресія), зафіксованих батьками.

Результати контрольного етапу засвідчили найбільш виражену позитивну динаміку саме за соціально-практичним критерієм, що є прямим доказом ефективності цілеспрямованої ігротерапії та тренінгів програми «Оберіг» на відновлення соціальних функцій дітей.

Після експерименту

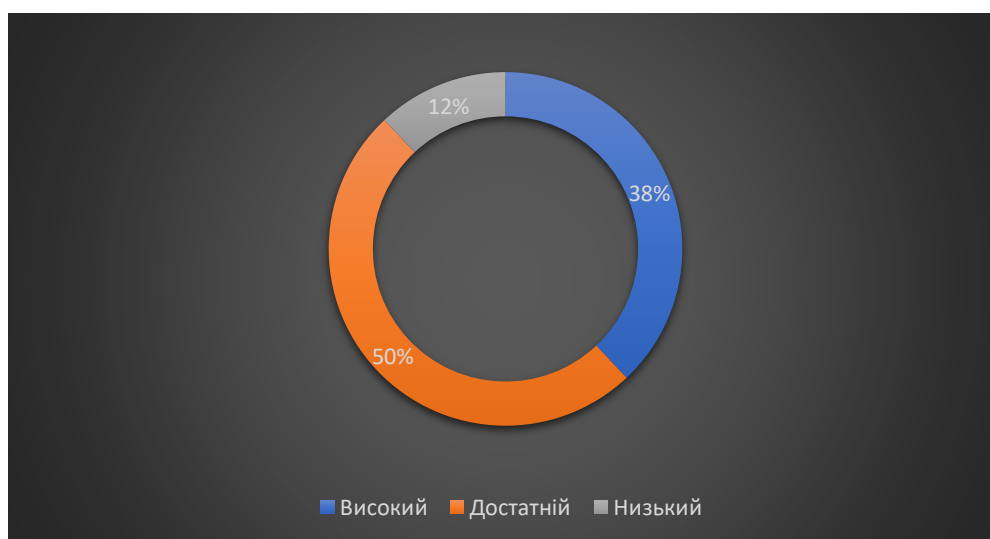

Рис. 2.6. Показники сформованості соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі за соціально-практичним критерієм

Зокрема, частка дітей, які перебували на низькому рівні сформованості соціально-практичного критерію, суттєво зменшилася з 26% до 12%. Це свідчить про успішне подолання стійкої соціальної ізоляції, замкнутості та уникнення спілкування. Діти, які раніше мали високий ризик низького соціометричного статусу, змогли налагодити первинні контакти та відчутти належність до групи.

Так, спостерігалось зростання кількості дітей, які досягли високого рівня за цим критерієм (з 16% до 38%). Ці діти змогли успішно інтегруватися у нове соціальне середовище, демонстрували високу соціальну активність, здатність легко заводили нові контакти, конструктивно працювали в команді та активно використовували групу як джерело підтримки. Частка дітей на достатньому рівні зменшилася з 58% до 50%. Це показує, що значна частина цієї групи перейшла на високий рівень, тоді як решта учасників демонструє стійку, хоча й не завжди ініціативну, адаптацію. Вони здатні до взаємодії, але потребують менше контролю, ніж до експерименту.

Частка дітей із низьким рівнем соціальної адаптованості (стійка ізоляція, замкнутість) зменшилася більш ніж удвічі (з 26% до 12%). При цьому, кількість дітей із високим рівнем (успішна реінтеграція, активна участь у командній роботі) зросла до 38%. Це є прямим доказом ефективності ігротерапії та групових занять у подоланні соціальної ізоляції та відновленні навичок конструктивної співпраці.

Сумарно 88% дітей досягли достатнього або високого рівня сформованості соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі за соціально-практичним критерієм.

Формувальний етап експерименту підтвердив ефективність комплексної програми соціально-педагогічної підтримки. Порівняння отриманих результатів засвідчило зменшення рівня тривожності; покращення соціальної адаптації; підвищення позитивного емоційного фону; активізацію соціальних контактів; посилення ролі сім'ї у процесі підтримки.

Отже, проведена програма має високий потенціал для впровадження у практику освітніх закладів.

Висновки до розділу 2

Розроблено та науково обґрунтовано критерії та показники соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі: когнітивно-інструментальний, емоційно-регулятивний та соціально-практичний.

Експериментальне дослідження проводилося у два етапи (констатувальний, формувальний) на базі Дрогобицького міського центру соціальних служб та ліцею № 2. Застосовано комплекс кількісних (методики Спілбергера, соціометрія, анкетування) та якісних (спостереження, бесіди) методів, що забезпечило об'єктивність даних дослідження.

Програма соціально-педагогічної підтримки представлена такими блоками: Арт-терапевтичний блок (4 заняття): «Мій дім мрії» (створення малюнку-дому як символу безпеки); «Кольори мого настрою» (малювання емоцій кольорами); «Колаж «Я і мої друзі»» (групова робота для розвитку комунікації); «Малюнок майбутнього» (робота з образами надії та впевненості). Ігротерапевтичний блок (3 заняття) передбачав проведення таких ігор: «Коло підтримки» (гра на розвиток довіри); «Міст дружби» (спільні вправи на співпрацю); «Відгадай емоцію» (ігрові завдання для розвитку емоційного інтелекту). Тренінговий блок включав 3 заняття. Психоедукаційний блок (2 заняття).

Результати констатувального етапу експерименту довели, що переважна більшість дітей перебуває у стані емоційного напруження та дезадаптації: 85% дітей демонструють підвищений або середній рівень тривожності; сумарно 84% дітей перебувають на достатньому та низькому рівнях соціально-практичного критерію, що вказує на значні труднощі з груповою реінтеграцією та соціальною комунікацією. За когнітивно-інструментальним та емоційно-регулятивним критеріями лише 15%-30% дітей мали високий рівень сформованості таких навичок як самоконтроль, оптимізм, усвідомлення ресурсів.

ВИСНОВКИ ЗАГАЛЬНІ

Отже, соціально-педагогічна підтримка дітей в умовах воєнного стану є комплексним, багаторівневим і стратегічно важливим процесом, який об'єднує зусилля держави, міжнародних організацій та освітніх інституцій. Правова основа цієї підтримки, закріплена у національному та міжнародному законодавстві, вимагає постійної імплементації та адаптації до військових реалій, особливо в контексті масового переміщення та психологічної травматизації. У міжнародній практиці важливу роль відіграє робота з батьками, вчителями, місцевими громадами. Організуються «батьківські клуби», тренінги для педагогів, волонтерські програми. Це дозволяє не лише підтримати дитину, а й створити для неї оточення, яке стабілізує й підсилює ефект від соціально-педагогічної роботи.

Досвід UNICEF та WHO доводить, що навіть базове навчання дорослих елементам психологічної першої допомоги (PFA) значно підвищує рівень підтримки дітей у кризі. Регулярні тренінги для педагогів та соціальних працівників є обов'язковою складовою міжнародних програм.

Успіх соціально-педагогічної діяльності визначається здатністю фахівців (соціальних педагогів, психологів, вчителів) діагностувати вікові та індивідуальні реакції на травму, застосовувати гнучкі та творчі методи (арт-, ігро, казкотерапію) і забезпечувати безпечне середовище, що є передумовою для відновлення психологічного благополуччя та соціалізації.

Пріоритетним завданням для України є посилення міжвідомчої координації та забезпечення ресурсами (фінансовими й кадровими) для перетворення декларативних правових норм на реальні інструменти захисту. Оскільки війна призвела до втрати дітьми довіри до себе та світу, соціально-педагогічна робота має бути зосереджена на відновленні соціальних зв'язків, поверненні відчуття контролю та збереженні культурної ідентичності, використовуючи найкращий світовий досвід (зокрема, досвід UNICEF щодо створення «безпечних просторів» та надання психологічної допомоги через гру), щоб гарантувати найкращі інтереси дитини навіть у найскладніших обставинах.

Було емпірично встановлено, що більшість дітей (понад 80%), які перебувають в умовах воєнного стану, демонструють незадовільний рівень сформованості соціально-педагогічної стійкості та потребують соціально-педагогічної підтримки. За результатами констатувального етапу експерименту, лише 16% дітей мали високий рівень соціально-практичного критерію, тоді як 60% виявили високий рівень емоційної напруги.

У процесі дослідження було обґрунтовано та розроблено критерії та показники соціально-адаптивних функцій та поведінкових проявів у групі та середовищі: когнітивно-інструментальний, емоційно-регулятивний та соціально-практичний. Для кожного критерію визначено три рівні сформованості (низький, достатній, високий), що дозволило забезпечити об'єктивність діагностики.

Отримані діагностичні дані стали підґрунтям для розробки та впровадження комплексної програми соціально-педагогічної підтримки дітей «Оберіг», спрямованої на корекцію низької адаптивності, високої тривожності та відсутності навичок саморегуляції.

На основі реалізації та аналізу результативності комплексної програми «Оберіг» встановлено, що її ефективність забезпечена цільовою спрямованістю кожного з чотирьох блоків (арт-терапевтичний, ігротерапевтичний, тренінговий, психоедукаційний).

На формувальному етапі було впроваджено програму соціально-педагогічної підтримки «Оберіг», спрямовану на досягнення таких цілей: зниження рівня тривожності, посилення адаптаційних можливостей та формування стійкого позитивного емоційного стану у дітей. Розроблена та зреалізована програма соціально-педагогічної підтримки дітей «Оберіг» була визнана ефективною, про що свідчить позитивна динаміка за всіма критеріями на формувальному етапі експерименту.

Магістерська робота не претендує на вичерпність дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей в умовах війни. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у розробці соціального проекту «Коло безпеки».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т.Ф., Биби́к Д.Д., Гончар Л.В., Куниця Т.Ю. Соціально-педагогічний супровід дітей вимушених переселенців : посібник / за ред. Т.Ф. Алексєєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 208 с.
2. Алексєєнко, Т.Ф. (Ред.), Гончар, Л.В., Куниця, Т.Ю., Биби́к, Д.Д. (2020). Соціально-педагогічний супровід дітей вимушених переселенців : посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 240 с. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723131/>
3. Архипова С. П., Смерчак Л. І. Особливості соціально-педагогічної роботи в умовах воєнного стану. *Соціальна педагогіка: теорія та практика* 2023. № 2. С. 5–12.
4. Будзь О., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю.; за ред. Аносової А., Петушкової О. Психологічна служба у школах: стан та перспективи розвитку. Аналітичний звіт. Київ : ГО «Про.Світ», 2024. 93 с.
5. Відкрита реєстрація на тренінг «Презентації посібників з м'яких навичок та дистанційних курсів» URL: <https://mms.gov.ua/events/vidkryta-reiestratsiia-na-navchannia-dlia-molodizhnykh-ta-dytiachykh-ho>
6. Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження) / заг. ред. В.Г. Панка, І.І. Ткачук. Київ : Ніка-Центр, 2020. 122 с.
7. Декларація про безпеку шкіл. URL. <https://mon.gov.ua/ministerstvo-2/diyalnist/mizhnarodna-spivpratsya-2/deklaratsiya-pro-bezpeku-shkil>
8. Декларація про захист жінок і дітей в особливих обставинах і під час збройних конфліктів. URL: https://ukrstat.gov.ua/putannia_gen_rivn/norm_dok/mijnar_zak.htm
9. Дереш В.С. Соціально-педагогічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Педагогічний альманах*, 2023. (53), С. 171–179.
10. Допомога дітям з психологічними травмами. Довідник щодо інформації та заходів для батьків й опікунів. URL: <https://drive.google.com/file/d/1jnuALWMxqbiVJn-CsGknrPhWN3ZFczCg/view>

11. Дуля А., Немцова А. Соціальна робота в умовах війни в Україні: напрями підтримки сімей з дітьми. Київ : Університет Грінченка, 2025. 54 с.
12. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
13. Закон України «Про охорону дитинства». URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
14. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
15. Захист прав дитини в умовах воєнного стану : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 228 с.
16. Зливков В.Л., Лукомська С.В., Євдокимова Н.О., Ліпінська С.В. Діти і війна: монографія. Київ–Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2023. 221 с.
17. Зміцнення охорони здоров'я України в умовах війни. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/immersive-story/2023/10/30/>
18. Ігри для зняття втоми, напруги, агресії. URL: https://docs.google.com/document/d/1JD_Kru_x0IqI8SF7ELsrAN8TCBBotkCG/edit
19. Козирєв М.П. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 352 с.
20. Леонова В.І. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми молодшого шкільного віку під час воєнного стану. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Випуск 61. Том 1. С. 198–201.
21. Леонова В.І., Віщукаєва К.М. Експериментально-дослідна програма подолання тривожності молодших школярів за допомогою ігротерапії. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 55. Том 1. С. 124–128.
22. Леонова В.І., Радчук М. Основні напрями роботи соціального педагога з дітьми в умовах воєнного стану. *Модернізація змісту освіти у підготовці майбутніх професійно-педагогічних фахівців : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кривий Ріг, 21 квітня 2023. С. 86–89.

23. Ментальне здоров'я дітей під час війни: поради батькам, як допомогти дитині. URL: <https://howareu.com/static-objects/howareu/media/2%20Selfhelp/zdorovyaditeipidchasviiniaptechka-1.pdf>

24. Методика «Соціометрія» (Д. Морено). URL: <https://vseosvita.ua/library/test-z-psihologii-sociometria-dzmoreno-219798.html>

25. Мобільний додаток PFA mobile Ukraine створили для волонтерів, рятувальників та інших служб реагування. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/21/222708/>

26. Омеляненко С.В. Діалог як ефективний інструмент інноваційної діяльності соціального педагога. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. 2021. С. 83–88.

27. Організація освітнього процесу в умовах воєнного стану / укладачі Онопченко Г.В., Онопченко О.В. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. Київ. 152 с.

28. Освіта і наука України в умовах воєнного стану: інформ.-аналіт. збірник. Київ : МОН України, 2023. 64 с.

29. Панок В. Г., Рибалка В. В., Шандрук С. К. та ін. Методики психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах війни: практичний посібник. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2023. 212 с.

30. «Повернення з війни»: колективна монографія. Львів : Український католицький університет, 2025. 200 с.

31. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: лист Міністерства освіти і науки України від 29.03.2022 № 1/3737-22. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36833>

32. Про затвердження «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам»: постанова Кабінету Міністрів України від 23 09. 2025 р. № 1170-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>

33. Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу. Навчально-методичний посібник / В.Л. Андрєєнкова, Т.В. Войцях, І.П. Гриців,

В.О. Мельничук, Н.О. Сабліна, О.В. Флярковська, Т.А. Харківська. К., 2023. 149 с.

34. Психосоціальна підтримка та супровід дорослих і дітей у кризових ситуаціях : практикум / упорядники Т.Р. Браніцька, Л.О. Матохнюк, О.М. Шпортун. Вінниця., 2022. 131 с.

35. Резолюція Ради Безпеки ООН № S/RES/1261 від 25.08.1999 р. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/S_RES_1261\(1999\)-DE.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/S_RES_1261(1999)-DE.pdf)

36. Резолюція № S/RES/1379 від 20.11.2001 р. URL: [https://docs.un.org/en/s/res/1379\(2001\)](https://docs.un.org/en/s/res/1379(2001))

37. Рудкевич Н.І. Методика соціально-педагогічної роботи : навчально-методичний посібник. Львів: Растр-7, 2021. 324 с.

38. Семененко О., Семененко Л. Психолого-педагогічна підтримка дітей і молоді в умовах військового стану. Фокус: емоційне відновлення, безпека в освіті, адаптація до змін *Журнал наукових робіт. Соціальний розвиток та безпека*. 2025. URL. https://www.researchgate.net/publication/391927410_Psihologo_pedagogicna_pidtrimka_ditej_i_molodi_v_umovah_voennogo_stanu_Fokus_emocijne_vidnovlenna_bezpeka_v_osviti_adaptacia_do_zmin

39. Сисоєва С., Литовченко О., Куниця Т. Соціально-педагогічний супровід учнів в умовах воєнного стану в Україні: подолання особистісної крихкості і обмежень. *Вісник НАПН України*, 2025, 7(2). С. 1–11.

40. Слюсаревський М.М. Соціально-психологічна проблематика дитинства в умовах війни: виклики і відповіді. *Проблеми політичної психології*, 2022. 1 2(26), 9-30. URL: <https://politpsy.org/index.php/popp/article/view/119>

41. Соціальна робота в умовах війни в Україні: проблеми та шляхи вирішення [Електронне видання] : матеріали I Міжнародної наук.-практ. конф. (Дніпро, 14 березня 2025 р.). Дніпро : ДВНЗ «ПДТУ», 2025. 415 с.

42. Соціальне забезпечення та соціальна робота в умовах сучасних викликів : зб. матер. Другої Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 22 травня 2025 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. 251 с.

43. Україна та ООН. Вебсайт Постійного представництва України при ООН.
URL: <https://un.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo>
44. Шкала тривоги Спілбергера (STAI). URL:
<https://mozok.ua/depressiya/testy/item/2703-shkala-trevogi-spilbergera-STAI>
45. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/>
46. Hart J., Tyrer B. *Research with Children Living in Conflict: Ethics and Methods*. London : Routledge, 2017 <https://www.rsc.ox.ac.uk/publications/research-with-children-living-in-situations-of-armed-conflict-concepts-ethics-and-methods>
47. HEAL UKRAINE. URL: <https://www.healfund.org.ua/>
48. UNICEF. Життя дітей під час війни. Лютий 2024 року. URL.
<https://www.unicef.org/ukraine/media/>
49. UNICEF Ukraine. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/>
50. Save the Children. URL: <https://www.savethechildren.net/>
51. PFA. URL: <https://responselearninghub.org/psychological-first-aid-p-f-a?hl=ua>

Анкета для дітей (діагностика емоційного стану)

1. Чи часто ти відчуваєш хвилювання або страх без причини? (так / іноді / ні)
2. Як часто тобі сняться тривожні сни? (часто / рідко / ніколи)
3. Чи подобається тобі ходити до школи? (так / іноді / ні)
4. Чи є у тебе друзі, з якими ти можеш поділитися секретами? (так / ні)
5. Як ти відчуваєш себе серед однолітків? (комфортно / іноді незручно / некомфортно)
6. Що допомагає тобі заспокоїтися, коли ти хвилюєшся? (варіанти відповіді у відкритій формі).

Анкета для батьків

1. Чи помічаєте ви зміни у поведінці дитини останнім часом?

- ☐ підвищена дратівливість
- ☐ замкнутість
- ☐ агресивність
- ☐ уникання людей
- ☐ труднощі у навчанні
- ☐ регресивні реакції (страх залишатися одному, «повернення» до попередніх навичок)
- ☐ відсутність змін

2. Чи скаржиться дитина на головний біль, втому, проблеми зі сном?

головний біль – ☐ часто ☐ інколи ☐ рідко

болі в животі – ☐ часто ☐ інколи ☐ рідко

проблеми зі сном – ☐ часто ☐ інколи ☐ рідко

загальна втома – ☐ часто ☐ інколи ☐ рідко

3. Як дитина реагує на нове оточення або незнайомих людей?

- ☐ легко адаптується
- ☐ насторожено
- ☐ уникає спілкування
- ☐ проявляє страх
- ☐ інше _____

4. Як змінилася соціальна активність дитини?

- ☐ зменшилася
- ☐ залишилася без змін
- ☐ збільшилася

5. Які форми підтримки ви вважаєте найбільш ефективними для вашої дитини?

Додаток В**План проведення арт-терапевтичного заняття**

Тема: «Мій дім мрії».

Мета: зниження рівня тривожності, формування почуття безпеки, розвиток позитивного мислення.

Структура заняття (45 хвилин):

1. Вітальне коло (5 хв.) – коротка бесіда про настрій.
2. Вступна вправа (5 хв.) – «Кольори емоцій» (діти обирають колір свого настрою).
3. Основна частина (25 хв.) – малювання «Мій дім мрії» з подальшим обговоренням.
4. Рефлексія (5 хв.) – «Що я відчув під час малювання».
5. Підсумок і прощання (5 хв.).

Матеріали: папір А3, кольорові олівці, фарби, фломастери.

Приклади застосування методик «Я в безпечному середовищі» та «Я і мої друзі»

Методика «Я в безпечному середовищі»

Мета: формування у дітей відчуття психологічної безпеки, зниження тривожності, розвиток позитивних уявлень про простір, у якому вони перебувають.

Хід проведення: дітям пропонується намалювати або описати місце, де вони відчують себе у безпеці. Це може бути дім, школа, улюблений куточок у дворі чи вигадане місце. Педагог під час вправи пояснює, що у кожної людини є свій «острів безпеки», куди можна звернутися подумки у складних ситуаціях.

Після виконання малюнків діти презентують їх у колі, розповідають, чому саме це місце для них важливе. Соціальний педагог підкреслює унікальність кожного вибору та акцентує на позитивних емоціях, які пов'язані з безпечним простором.

Очікуваний результат: діти відчують підтримку групи, зменшується рівень тривожності, формується усвідомлення, що навіть у складних обставинах вони можуть знайти внутрішній ресурс для стабільності.

Методика «Я і мої друзі»

Мета: розвиток комунікативних навичок, формування почуття дружби та взаємопідтримки серед дітей.

Хід проведення: дітям пропонується виконати групову вправу – створити спільний малюнок або колаж на тему «Я і мої друзі». Кожна дитина малює себе та своїх товаришів, із якими їй комфортно проводити час. Потім усі малюнки об'єднуються в одну велику композицію.

Додатково педагог організовує коло спілкування, де кожна дитина розповідає про свого друга, називаючи його позитивні риси. Інші учасники можуть доповнити розповідь. Такий формат сприяє підвищенню самооцінки та довіри у групі.

Очікуваний результат: у дітей формується відчуття належності до колективу, зменшується ізоляція, розвиваються навички позитивної комунікації та підтримки одне одного.

